

PAPER DETAILS

TITLE: Süveydiye'de İngiliz-Amerikan Protestan Misyonerleri ve Osmanli Siyaseti (1846-1923)

AUTHORS: Ilker KIREMIT

PAGES: 195-232

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3057030>

Süveydiye’de İngiliz-Amerikan Protestan Misyonerleri ve Osmanlı
Siyaseti (1846-1923)*

İlker Kiremit**

Öz

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki misyonerlik faaliyetlerinin bir örneği, bugün Samandağ olarak bilinen Süveydiye’de yaşanmıştır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren İngiliz Doktor William Holt Yates ve eşinin burada kurduğu misyon merkezi Süveydiye’deki Protestanlık misyonerliğinin ilk örneği olarak kabul edilmektedir. Bu merkez, aynı yüzyılın son çeyreğinde Amerikan misyonerlerinin kontrolüne girmiştir. *Reformed Presbyterian Church of North America* isimli cemiyet, Süveydiye’deki çalışmaları ilerletme çabasına girerek, bölgedeki Hristiyan ve daha mühimi Nusayri ahalisiyle münasebetlerini geliştirmeye çalışmıştır. Ardı sıra gelen her iki misyoner kesimle ilişkili olarak, bugün halen varlığını koruyan ve İngiliz Protestan Okulu olarak bilinen tarihi bina, bu faaliyetlerin izini taşımaktadır. Bahsi geçen bu bina ile günümüze ulaşamayan diğer yapı, buradaki misyonerlik faaliyetlerinin icra edilmesine alan yaratmıştır. Yapılan bu çalışmada bahsi geçen Protestan misyonerlerinin çalışmalarıyla ilişkili tafsilatın yanı sıra, Osmanlı yönetiminin özellikle Nusayri ahalisi açısından gösterdiği siyasi tutum ve yürüttüğü politikanın buradaki yansımaları üzerine durulacaktır. Bu sayede, yukarıda anılan tarihi binayla da ilişkili olarak, bölge tarihine katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

* Bu çalışma, 30 Ocak-2 Şubat 2019 tarihleri arasında Nevşehir’de gerçekleşen *USBİK 2019, Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*’nde sözlü olarak sunulmuş ve sadece “Süveydiye (Samandağ)’de Amerikan Misyoner Cemiyetinin Çalışmaları” başlığıyla özet kısmı basılmıştır. Konuyla ilgili metin, yeniden gözden geçirilip genişletilerek ilk defa burada yayınlanmaktadır.

** Dr. Öğretim Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Karaman/TÜRKİYE, ilkerkiremit@kmu.edu.tr ORCID: 0000-0001-6613-806X

Çalışmamızla ilgili ayrıntılı incelemelerde değerlendirilen, hatıra mahiyetindeki eserlerin yanı sıra, zengin ve ayrıntılı veriler sunan misyoner kayıtlarıyla aynı kanaldan gelen diğer metinlerdeki bilgi ve görsel materyaller mühim olmuştur. Bunun yanı sıra Osmanlı resmî kayıtları, vilayet yıllıkları ve kısmi ölçüde yararlanılan basın arşivi tamamlayıcı bir öneme sahiptir. Bahsi geçen kaynakların yanında, alanda yapılan görüşmeler ve elbette başvurulmuş araştırma eserleri de çalışmanın somut bir yapıya bürünerek nihayete ulaşmasına imkân vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Süveydiye, Dr. Yates, RPCNA, Nusayriler.

British-American Protestant Missionaries and Ottoman Politics in Suveydiye (1846-1923)

Abstract

An example of missionary activities in the Ottoman Empire was experienced in Suveydiye, which is known today as Samandag. The mission center established here since the middle of the 19th century by the English doctor William Holt Yates and his wife is considered to be the first example of Protestant missionary work in Suveydiye. This center came under the control of American missionaries in the last quarter of the same century. *The Reformed Presbyterian Church of North America* endeavored to advance the work in Suveydiye, trying to improve its relations with the Christian and, more importantly, the Nusayri people of the region. The historical building, known as the English Protestant School, which still exists today, bears the traces of these activities in relation to both successive missionary sections. The aforementioned building and the other building, which could not reach today, created a space for the missionary activities here. In this study, besides the details related to the work of the mentioned Protestant missionaries, the political attitude of the Ottoman administration especially in terms of the Nusayri people and the reflections of the policy they carried out will be emphasized. In this way, it is thought that in relation to the above-mentioned historical building, it will contribute to the history of the region.

The information and visual materials in the other texts coming from the same channel with the missionary records, which provide rich and detailed data, as well as the memoirs, which are evaluated in detailed examinations about our work, have been important. In addition, Ottoman official records, provincial annals and partially used press archive have a complementary importance. In addition to the aforementioned sources, the interviews conducted in the field and of course the referenced research works also enabled the study to reach its conclusion by taking on a concrete structure.

Keywords: Ottoman, Suveydiye, Dr. Yates, RPCNA, Nusayris.

Giriş

Bugün Samandağ olarak bilinen Süveydiye, Antakya'nın sahile açıldığı ve Asi Nehri'nin denize ulaştığı beşerî bir alanı oluşturmuştur. Burası, kadim dönemlerin izlerini taşımakla beraber farklı mevkilerde kurulan antik merkezleri içinde barındıran bir alanı teşkil etmiştir. Asi Nehri'nin denize döküldüğü yerin kuzey yanında kurulmuş bir Yunan kolonisi *el-Mina*, bunlardan ilk akla gelenidir¹. Sahilden daha içeri bir mevkide ve *Simon Dağı*'nın eteklerinde (Sutaşı civarı) yer almış *Sabuniye* antik dönem yerleşimlerinin diğer bir örneğidir². Daha mühim bir gelişme ise, MÖ 300 civarında Seleucos Nicator (I)'un, Musa Dağı eteklerinde Seleucia Pieria şehrini kurmasıdır. Burası, el-Mina'nın da yerini alacak bir merkeze dönüşmüştür³.

Sonraki süreçte Süveydiye ismi bölgede kabul görmeye başlamıştır. Haçlılar döneminde, St. Simeon'a atfen kullanılan bir adlandırma hariç tutulursa, Süveydiye 20. yüzyılın neredeyse ilk yarısına kadar bölgenin ismi olmaya devam etmiştir⁴. Yanı sıra, bu tabirin, sahilden daha içeri kısımda kalan ve ovadaki farklı köy merkezlerinin toplamına karşılık geldiği de anlaşılmaktadır⁵. Cumhuriyetin ilanından sonra, 1947 tarihinde, *Cebel-i Seman*'ın 'Samandağı', bölgede yeniden tesis edilen ilçenin de 'Samandağ' şeklinde anılması kararlaştırılmıştır⁶.

1 Bk. Cahit Çelik, *Çağlar İçinde Samandağ, Süveydiye, Seleucia*, Liman Yayıncılık, Ankara 2019, s. 41-44; Besim Darkot, "Süveydiye", *İslâm Ansiklopedisi*, C 11 (Suğd-Tarika), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 253; İsmail Zubari, *Samandağ, Al-Mina, Seleucia Pieria, Süveydiye*, Samandağ 21. Yüzyıl Derneği Yayınları, Samandağ 1998, s. 15-27; Osman Köker, "Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri", *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri*, ed. Osman Köker, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 9.

2 Çelik, *age.*, s. 44-46.

3 El-Mina'nın kuzey tarafında yer alan bu merkez, aynı isimle kurulan dokuz şehirden birisiydi. Diğerlerinden ayırmak maksadıyla yanına "Pieria" tabiri eklenmiştir. Ayrıntı için bk. Çelik, *age.*, s. 62, 69-74; Zubari, *age.*, s. 26-32. Halep Salnamelerinde geçen bilgiye göre, Selevkiye ya da Selevkiye'nin öncesinde bir Fenike merkezi olduğu veya bahsi geçen kralın kendi ismiyle kurmuş olduğunun rivayet edildiği belirtilmiştir. Halep Vilayet Salnamesi (Kısaca HVS), 1306, s. 175; HVS, 1322, s. 262. Ayrıca bk. Darkot, *age.*, s. 253.

4 Darkot, *age.*, s. 254-255.

5 Darkot, *age.*, s. 253. Mesela, 1841 tarihli bir kayıta, Selevkiye kalıntılarının kuzey cihetinde Süveydiye'den dört mil kadar mesafede olduğu bilgisi bu bağlamda dikkat çekicidir. The Missionary Herald, May/1841, s. 207.

6 Bk. Cebel-i Sem'an için "Gerekçe" ve "Karar" metinleri, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) 189-3-2; diğer örnekleri gibi Samandağ ilçesinin kurulması bahsinde "Gerekçe" ve "Karar" için bk. BCA. 195-31-20; Araştırma eserlerinde, ismin değiştirilmesinin tarihi 1948 olarak belirtilmiştir. Bk. Zubari, *age.*, s. 5, 17; Çelik, *age.*, s. 29.

Süveydiye, 16. yüzyılın başlarında Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş ve ilk dönemlerden itibaren Antakya'ya bağlı bir nahiye merkezi olmuştur⁷. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Süveydiye, idari hiyerarşide, Halep'in merkez sancağına bağlı Antakya kazasının bir nahiyesi olmaya devam etmiştir. Bu idari çerçeve içerisinde, bölgenin kuzey cihetindeki *Musa Dağı* engebelerinde yer alan ve Ermeni nüfusuyla öne çıkan köyleri de kapsayan muhtelif köy merkezlerinin toplamı Süveydiye nahiye idaresini oluşturmuştur⁸. İmparatorluğun son dönemlerine tekabül eden resmi kayıtlardan, nahiye merkezinin Levşiye Köyü olduğu anlaşılmaktadır⁹. Dönemin demografik yapısına bakıldığında, buradaki varlıklarıyla ilişkili 17. yüzyıla uzanan kayıtlardan¹⁰ bölgedeki mevcudiyeti izlenilebilen Nusayrilerin, Süveydiye'nin genelindeki nüfusun ekseriyetini oluşturduğu görülmüştür. Sünni Müslüman, Ermeni ve Rum kesimi de bölgedeki beşerî örüntünün tamamlayıcısı olmuştur¹¹.

19. yüzyıl Osmanlısının en mühim mevzularından biri hâline gelecek misyonerliğin faaliyet alanlarından biri Süveydiye'dir. Burada odaklanılacak İngiliz ve Amerikan kanallarıyla işlemeye başlayan Protestan misyonerliği, bu yüzyılın ilk yarısından itibaren bölgede görülmeye başlanmıştır. Öyle ki, imparatorluğun geniş alanında

⁷ Çelik, *age.*, s. 99-104; ayrıca bk. Darkot, agm., s. 254.

⁸ Halep vilayet yıllıklarında nahiyeğe bağlı köy kayıtları mevcuttur. HVS, 1285, s. 160-161; HVS, 1289, s. 105-106; HVS, 1321, s. 288. Osmanlı'nın son dönemlerine gidildiğinde, Musa Dağı'ndaki Bityas, Hacı Habibli, Yoğunluk, Kebusiye, Hıdırbey ve Vakıf namındaki altı köyün Ermeni nüfusuyla öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bk. Vahram Leon Shemmajian, *The Armenian Villagers of Musa Dagħ: A Historical-Ethnographic Study, 1840-1915*, Ph. D. Thesis (UMI Number: 9634310), University of California, Los Angeles 1996, s. 11, 30; Çelik, *age.*, s. 137; Köker, agm., s. 16-18; Selahattin Tozlu, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrileri (19. Yüzyıl)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 54/Bahar, Ankara 2010, s. 102/7.

⁹ Bk. 19 Muharrem 1322-23 Mart 1320 (5 Nisan 1904), Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA). Dahiliye, Tesri-i Muamelat Komisyonu (DH. TMIK. M) 168-7; 23 Mart 1320 (5 Nisan 1904). BOA. Yıldız, Mütenevvi (Y.MTV) 259-28.

¹⁰ Misal olarak, Fellah olarak da anılan Süveydiye Nusayrileriyle ilişkili 1745 tarihli bir kayıt örneği için bk. Tozlu, agm., s. 83.

¹¹ 1897 tarihli malumatta, Ortodoks Rumların bir köyü oluşturdukları belirtilmiştir. BOA. Yıldız, Perakende Askeri (Y. PRK. ASK)133-9, 18 Eylül 1313 (30 Eylül 1897). Aynı malumat ve ayrıca Nusayrilerin bölgedeki ekseri nüfusu teşkili bahsinde bk. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik (1745-1920)*, Yay. haz. Ali Sinan Bilgili-Selahattin Tozlu-Uğur Akbulut-Naim Ürkmez, Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 308, 319; Tozlu, agm., s. 95. Shemmajian'dan anlaşıldığı üzere, Ortodoks nüfusun olduğu köy Zeytuniyedir. Kendisi ayrıca, Süveydiye'de ayrıca bir miktar Kürt ve Yahudi (-1890 kaydı) nüfusunun mevcudiyete dikkat çeker. Yine, Musa Dağı'ndaki Ermeni köylerinin muhtelif yıllara ait nüfus tablosu için bk. Shemmajian, *agt.*, s. 27, 30-32.

faaliyet sürdürecektir olan *American Board of Commissioners for Foreign Missions* (ABCFM ya da Board) üyeleri de bu sıralarda Osmanlı topraklarına gelmişlerdir. 1820 yılının Ocak ayında İzmir'e ulaşan cemiyet üyeleri evvela Kudüs topraklarını mesken tutmak isterken hali hazırdaki şartlar, hedeflerini Beyrut yönünde değiştirmelerine neden olmuştur. Gelişen süre içerisinde Board, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki misyonerlik çalışmalarını geniş bir alana yayarak en mühim mercii hâline gelmiştir¹². Bununla beraber, diğer Protestan cemiyetleri de Osmanlı hâkimiyet sınırları dahilinde faaliyetlerde bulunmuştur. Üstelik 1839'da Tanzimat Fermanıyla başlayan süreçte birlikte, İngiltere'nin de çabasıyla, 1850'de Osmanlı Devleti'nin Protestanlığı millet statüsünde tanımaya başlaması hukuki zeminde ortaya çıkan imkânlar, misyonerlik çalışmalarında etkili olmuştur¹³.

Gelişen süreçte, çalışmalarını kurumsal düzeyde yürüten Board misyonerleri, Antakya ve Süveydiye bölgelerinde de görülmeye başlamışlardır. 1839 tarihli bir kayıttan anlaşıldığı üzere, erken zamanlarda bölgeden gelen öneriler ve Süveydiye'deki temaslar, cemiyetin gelecek yıllarda bölgedeki faaliyetleri için bir kapı aralamıştır¹⁴. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Board, Süveydiye'nin dağ bölgesinde (Musa Dağı) yer alan Ermeni köylerinde çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Başta Bityas olmak üzere, Hacı Habibli, Yoğunluk gibi köylerde cemiyet, dini ve eğitim kurumları aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmüştür¹⁵. Aynı sıra, Cebel-i

12 Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 15, 23, 27-28; Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 3-5, 35-36.

13 Kocabaşoğlu, *age.*, s. 58; A. L. Tibawi, *American Interests in Syria 1800-1901, A Study of Educational, Literary and Religious Work*, Clarendon Press, Oxford 1966, s. 217; Alan, *age.*, s. 17; Seçil Akgün Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mormon Misyonerler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 106, 110; Yvette Talhamy, "American Protestant Missionary Activity among the Nusayris (Alawis) in Syria in the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, Vol. 47/ No. 2, March 2011, s. 219.

14 Cemiyetin Ekim 1839 tarihli kaydında, Süveydiye'den gelen kişiler, özellikle, Antakya'da Rum ve Nusayriler arasında çalışma yürütülmesini önerdikleri belirtilmiştir. Bk. *The Missionary Herald*, October/1839, s. 375; 1841 yılının Mayıs'ında misyoner Thomson, Bityas'daki İngiliz Konsolos Barker'in ziyarete gelmiştir. Gözlemleri sonrasında, bu Ermeni köyündeki çalışma yapabilme imkânlarının henüz sınırlı kaldığına kani olmuştur. Bk. *The Missionary Herald*, June/1841, s. 235-236; Shemmassian, *age.*, s. 82. 1847 tarihli kayıta ise Süveydiye'deki incelemelerde, yeniden Nusayri nüfusunun önemine dikkat çekilmekle beraber, bu sefer buranın ve Ermeni köyü Bityas'ın da çalışma için elverişliliği vurgulanmıştır. *The Missionary Herald*, June/1847, s. 189.

15 Bityas'da 1854, Hacı Habibli'de 1857, Yoğunluk'da 1862 tarihlerinde "Dış İstasyon" merkezlerinin kurulduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen merkezlere ait cemiyet kayıtlar 20.yüzyılın ilk çeyreğine uzanmaktadır. 1909-1913 tarihleri için bk. Alan, *age.*, s. 271, 279-281; aynı bahiste,

Musa köylerindeki misyonerlik faaliyeti sadece Board cemiyetinin çalışmalarından ibaret olmamıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Katolik Kapusenler ile Amerika'nın Mormon misyonerleri de bölgede faaliyetlere girişmişlerdir. Bu maksatla, Kapusenler 1891 tarihinde merkez olarak Hıdırbey Köyü'nü belirlemişlerdir¹⁶. 1884'ten itibaren Osmanlı topraklarında görülmeye başlanan Amerikalı Mormonlar ise Yoğunluk'a gelmişlerdir¹⁷.

Dağ bölgesinde bu gelişmeler yaşanırken, ovada yani Süveydiye'de de çok erken tarihlere uzanan İngiliz misyonerlik faaliyeti başlamıştır¹⁸. Doktor *William Holt Yates* ve karısı burada misyonerlik merkezi kurmuştur. Öyle ki, bugün *Zeytuniye* olarak bilinen bölgede bulunan ve *İngiliz Protestan Okulu* ismiyle anılan¹⁹ tarihi bina, hem Yateslerin burada kurduğu misyona hem de onların mirasını sahiplenecek *The Reformed Presbyterian Church of North America* (RPCNA)²⁰ ismindeki Amerikan cemiyetinin Süveydiye'deki varlıklarına ışık tutmuştur. Bu çalışmada, yukarıda zikredilen iki kesimin bölgede başlattıkları faaliyetlerin hangi aşamalardan geçtiği, bu minvaldeki ayrıntılar ve misyonerlik faaliyetlerine karşı siyasi tavrını belirlemeye başlayan Osmanlı yönetiminin sergilediği tutum ve politika üzerine yoğunlaşılacaktır.

Dr. William Holt Yates'in Süveydiye'deki Misyon Merkezi (1846-1875)

Londra Kraliyet dispanserinde görev yapan William Holt Yates, emekli olduktan sonra 1837 yılından beri evli olduğu eşiyle beraber ilginç bir kararla Süveydiye'ye gelir²¹. Kasım 1846'da buraya gelmelerinin görünen sebebi eşinin hastalığıdır.

bu köylerdeki rakamsal tablolar ve diğer malumat için ayrıca bk. Shemmassian, *agt.*, s. 105-113.

16 Ayrıntı için bk. Shemmassian, *agt.*, s. 99-104; Çelik, *age.*, s. 139.

17 Bk. Karal, *age.*, s. 113-117, 155-156, 162, 167.

18 Yaşar Demir, *Fransa'nın Yakındoğu Politikaları, Suriye ve Hatay*, Mostar, İstanbul 2013, s. 76; Çelik, *age.*, s. 258.

19 Çelik, *age.*, s. 258; Zubari, *age.*, s. 62. Zeytuniye daha evvel köy merkeziydi. HVS, 1321, s. 288; Amerikan misyonunun merkezi olma bahsinde bk. BOA. DH. TMIK. M. 150-7.

20 Bu cemiyet "Covenanter Church" olarak da anılır. Willam J. Edgar, *History of the Reformed Presbyterian Church of North America 1871-1920*, Crown&Covenant Publication, Pittsburgh 2019, s. xi; A. J. Mcfarland, *Eight Decades in Syria, Published by The Board of Foreign Mission of The Reformed Presbyterian Church in North America*, Printed and Distributed by The Publication Board, Covenanter Witness, Topeka 1937, s. 1.

21 Bk. *Alumni Cantabrigienses*, A Biographical List of All Known Students, Graduates and Holders of Office at the University of Cambridge, from the Earliest Times to 1900, Compiled by J. A. Venn, Part II, From 1752 to 1900, Volume VI, At The University Press, Cambridge 1954, s. 612.

Nitekim Süveydiye havasının hassas akciğerlere iyi geldiği düşüncesiyle beraber, eşinin hastalığı bir süre sonra iyileşmiştir²². Ancak, doktorun bölgeyle olan tanışıklığı yeni değildir. Kendisi Mısır ile Suriye’de bulunmakla beraber, İskenderun, Antakya, Beytü’l-Ma (Defne), Süveydiye ve hatta Tarsus’a kadar uzanan bölgelere ait malumatı da paylaştığı 1843 tarihli iki ciltlik bir esere sahiptir²³.

Diğer taraftan, Dr. Yates, hekimler ve hayırseverlerin 1840 civarında Londra’da kurduğu Suriye Medikal Yardım Derneği (The Syrian Medical Aid Association)’nin ileri gelen üyelerindendi. İlaç ve tedavi teçhizatını Suriye’ye götürerek buralarda sağlık hizmeti vermek ve hastalıklara karşı çalışmalar yürütmek bu kurumun başlıca maksadı olmuştur. Ancak derneğin misyonerlik açısından aktif olabileceği ya da bu amaç doğrultusunda etkiler yaratabilecek bir bağlam içinde olabildiği izlenimi de vardır²⁴. Sonrasında, Dr. Yates ve karısı Suriye’ye gelip burada ipek böceği imalatı işine girmişlerse de bu alanda beklenen neticeyi alamamışlardır²⁵.

Dr. Yates, yukarıda belirttiğimiz eserin ikinci cildinde, sözü Süveydiye’den açarken buranın kendisinde yarattığı ilgiyi bilhassa vurgulamakta ve burayı Güney Galler (South Wales)’deki Wye’e benzeterek, Süveydiye’nin yetişen ürünleri, verimli arazisi, suyu ve havasının güzelliğinden bahsetmiştir. Ayrıca Süveydiye’de yaşayan eski Mısır İngiliz genel konsolosu Barker’ın buradaki varlığının ehemmiyetini belirtirken onun evini ise “çöldeki vaha” olarak nitelemiştir. Daha dikkat çekici husus, Küçük Asya, Halep, Şam ve Fırat yolu üzerindeki Tarsus, Soli (Mersin) ve Süveydiye’nin yanı sıra İskenderun Körfezi’nin Avrupalıların elinde dünyanın en güzel kolonileri olabileceği kanaatini eklemektedir²⁶. Süveydiye

22 John Barker, *Syria and Egypt under The Last Five Sultans of Turkey: Being Experiences, During Fifty Years, of Mr. Consul-General Barker, Chiefly from His Letters and Journal*, Edited by His Son, Edward B. Barker, in Two Volumes, Vol. II., Samuel Tinsley, London 1876, s. 282-283.

23 Bk. William Holt M. D. Yates, *The Modern History and Condition of Egypt, Its Climate Diseases and Capabilities*, Exhibited in A Personal Narrative of Travel in That Country, Vol. II., Smith, Elder and Co., 65, Cornhill, London 1843; ayrıca bk. Çelik, *age.*, s. 403-404.

24 Bk. Amalie M. Kass, “The Syrian Medical Aid Association: British Philanthropy in The Near East”, *Medical History*, 31, 1987, s. 149-150; Çelik, *age.*, s. 403.

25 Kass, *agm.*, s. 157-158. Dr. Yates ayrıca, 1860 tarihinde, Fulham/Londra’da tesis edilmiş ve “düşkün, günahkar” şeklinde tanımlanan kadınları barındıran bir merkezin ileri gelenlerindendi. Öldükten sonra merkezin binası, karısının da hazır bulunduğu, 19 Ağustos 1876’da yeniden inşa edilmeye başlanmış ve ertesi yılın nisanında “Holt Yates Memorial House” namıyla açılmıştır. Bu kurum, aynı maksatla çalışmaya devam etmiştir. Detay ve bahsi geçen binanın resmi için bk. <http://www.childrenshomes.org.uk/ParsonsGreen5LFPRI/> (14. 11. 2021).

26 Yates, *age.*, s. 199-203; Çelik, *age.*, s. 403-404. İngiltere’nin önce İskenderiye konsolosluğu ardından 1829’da Mısır genel elçilik vazifesini yürütmüş John Barker, öncesinde Halep’de Doğu

hakkındaki izlenimlerinin ve muhtemelen eski diplomat Barker'in mevcudiyetinin, Yateslerin buraya yerleşme tercihinde etkili olduğu düşünülebilir. Sonrasında mülkünü devredeceği Amerikan misyonerlerinin kayıtlarında belirtildiği üzere, Suriye seyahatinde Dr. Yates, "Doğu'nun İsviçresi" olarak adlandırdığı Asi Nehri vadisindeki Süveydiye'yi misyonerlik merkezi olarak seçmiş ve kendisi bu çalışmayı finanse etmiştir²⁷.

Yateslerin Süveydiye'ye gelişleriyle ilgili malumat, yine Barker'in hatıralarını yazan oğlunun aktarımlarından öğrenilmektedir. Esere göre, Yatesler buraya ulaştıktan sonra, kışın yüksekçe bir yere ev kurmaya ve etrafını da yeşillendirmeye çalışmışlardı. Bazen buralara mühim misafirler uğradığında onlarla da bir araya geliyorlardı. 24 Mayıs 1847'de Süveydiye'ye gelen Başkonsolos Albay Rose (Lord Strathnairn)'u Yatesler, Barker ve ailesiyle beraber ziyaret etmişlerdi. Bu sırada İngiltere kraliçesi Victoria'nın²⁸ (Majestelerinin) doğum günü vesilesiyle gemide eğlence tertip edilmiş, gösterilerin yanı sıra dans edilip şarkılar söylenmişti. Bu gibi ziyaretler ilerleyen zamanlarda da devam etmişti²⁹.

Dr. Yates, buraya geldikten sonra öncelikle bölgeyi tanımaya çalışmakla beraber elbette dil öğrenmeye de başlamıştır. Zira burada bir misyon okulu açma niyeti bu hazırlıkları gerektirmiştir³⁰. Öyle ki Board misyonerleriyle de teması olduğu anlaşılan bu doktorun Süveydiye ve hatta Antakya'nın okul kurmaya elverişli olduğu düşüncesini kendileriyle paylaştığı anlaşılmaktadır³¹. Netice itibarıyla Yateslerin, bugün 'İngiliz Okulu' olarak anılan tarihî binanın olduğu yerde bir

Hindistan Kumpanyasının temsilciliğini yapmıştır. 1833 tarihinde görevini bırakıp çok beğendiği Süveydiye'ye yerleşmiştir. Kendisinin Hızırbey ve Bityas'da inşa ettirdiği iki evi vardı. 5 Ekim 1849 ya da 20 Ekim 1850 yılında Bityas'da vefat eden Barker, buradaki Ermeni mezarlığına gömülmüştür. Bilgi kanalları için bk. Çelik, *agm.*, s. 108; Shemmashian, *agt.*, s. 5, 37; *Nusayriler, Tarih, İnanç, Edebiyat ve Kaynakça*, haz. Selahattin Tozlu-Naim Ürkmez, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s. 12.

27 Our Banner, July/1874, s. 277-278.

28 Kraliçenin 24 Mayıs 1819'da doğduğu anlaşılmaktadır. Bu bahisle ilgili malumat için bk. *The New York Herald*, Wednesday Morning, May 24, 1843, s. 2.

29 Bk. Barker, *age.*, s. 274-276, 283; ayrıca bk. Çelik, *age.*, s. 258-259.

30 Barker, *age.*, s. 283; Çelik, *age.*, s. 259.

31 Board'ın 1942 tarihli yıllığında belirttiği üzere, kendisinden dindar bir şahsiyet olarak bahsedilen bu doktor, ailesiyle beraber mülk satın alıp yerleşmiştir. Bilhassa üçte ikisi Nusayrilerin oluşturduğu Süveydiye'nin misyonerlik çalışmaları açısından doktor, onları teşvik etmiştir. Ayrıntı için bk. *The Missionary Herald*, June/1847, s. 189.

misyon merkezi kurduğu kabul edilmektedir³². Barker'ın da dikkat çektiği üzere, bölgedeki Rum, Müslüman ve Nusayriler arasında Protestan misyonerliğine dönük bir çalışmanın eksikliği bu adımın atılmasında etkili olmuştur. Diğer taraftan, okulun açılmasını müteakip Rum ve Ermeni din adamları ve yaşlı kesimin muhalefeti, sürecin beklenen düzeyde ilerlemesine engel teşkil etmiştir³³.

Board'ın 1866 tarihli yıllığında, Yateslerin okuluyla ilgili kısa bir malumat bulunmaktadır. Dr. Pratt'ın 7 Haziran tarihli mektubunda, "Rumlar (Grek) Arasındaki Işık" başlığı altında geçtiği üzere, okulun 60 bursiyeri mevcuttu. Bunlardan on ikisi kız dört veya beşi ise Yahudi asıllı erkek öğrenciydi. Dr. Pratt ayrıca, okulda bulunan çok hevesli birçok Rum öğrenciden 20'sinin de ateşli birer vaiz olabileceği düşüncesindeydi³⁴.

Konu bağlamında dikkat gerektiren husus, yukarıda bahsettiğimiz okulun, Lübnanlı bir şahıs olan Yakup'un daha önce 1863 civarında yine Yateslerin misyonunda açtığı mekteple aynı olup olmadığıdır. Şöyle ki, 1870'ten itibaren Lazkiye Misyonu (RPCNA) çatısı altında görev alacak olan Rum Ortodoks asıllı Yakub Cureydini (Juraidiny; d. 17 Mart 1837-öl. 26 Haziran 1908³⁵) 20 yaşlarında Abey'deki misyoner okulunda dört yıllık eğitimini tamamladıktan sonra 1862'de Board cemiyeti tarafından Antakya'ya gönderilmiştir. Ertesi yılın başlarında ise Süveydiye'ye gelerek Yateslerin misyonunun çatısı altında (-ve sonrasında bu misyona mensup Rahip Reid'in kontrolüne girecek) bir okul açmıştı. Ancak Yakup'un ölümü vesilesiyle, RPCNA'nın 1909 tarihli yıllığında kendisinden bahsedilirken, tesis edilen mektebin burada 'ilk' olduğunun belirtilmesi de ilginçtir³⁶. Zira Yateslerin çok erken tarihlerde kurdukları misyondaki çalışmaların mahiyetini bu yönde muğlak bırakmaktadır. Diğer taraftan bu gelişmenin, Yates Misyonu

32 Bk. Çelik, *age.*, s. 258, 403.

33 Bk. Barker, *age.*, s. 282-283; Çelik, *age.*, s. 259.

34 Missionary Herald, September/1866, s. 267.

35 Glasgow, *age.*, s. 544; Olive Trees, December/1908, s. 279. Ölüm ve doğum tarihleri Thompson'un verdiği malumatta, 1 Şubat 1838 ile 28 Haziran 1908 olarak geçmektedir. Bk. F. Owen Thompson, *Sketches of The Ministers of The Reformed Presbyterian Church of North America, From 1888 to 1930*, Iowa 1930, s. 157-158.

36 Yakup aynı zamanda zeytinyağı sabun üreticisi olup ticaretini de icra etmekteydi. 1909 tarihli malumat dışında, cemiyetle ilişkili incelediğimiz verilerde, Süveydiye'de okul kurma gelişmesinden bahsedilmediği gibi, onun 1870'ten sonra aslında yeniden Protestanlığa geçtiği belirtilmiştir. Thompson, *age.*, s. 158; Glasgow, *age.*, s. 544. Ayrıca bk. Olive Trees, March/1909, s. 63-64; Ölümü bahsinde bk. Olive Trees, December/1908, s. 279; Minutes of The Synod of The Reformed Presbyterian Church of North America (Kısaca, Minutes), May-June/1909, s. 60.

ile RPCNA arasında zaman içinde oluşan ilişki açısından önemli olabileceği kanaatindeyiz. Öyle ki Yakup'un ölümüyle, cemiyetin buradaki geçmişiyle, yani Yates ile daha sonra zikredeceğimiz cemiyet mensupları olan, Beattie, Dodds, Metheny ve Easson ile bağının kesilmesine neden olduğu vurgulanmıştır.

Diğer taraftan Dr. Yates'ın ölümü³⁷, Süveydiye'deki misyon merkezi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zira eşinin Londra'ya geri dönmek istemesi sebebiyle buradaki mülklerini, 1859'dan beri Lazkiye'yi kendilerine merkez edinmiş olan RPCNA'ya devretmeleriyle³⁸, Süveydiye'deki okul, uzun yıllar bahsi geçen cemiyet tarafından kullanılmıştır.

Dr. and Mrs. William Holt Yates Mission: Süveydiye'de RPCNA'nın Çalışmaları (1875-1923)

Yateslerin Süveydiye'deki misyonlarının özelliklerinden biri, diğer cemiyetlerden bağımsız oluşuydu. Onlardan buradaki mülkü devralacak Amerikan misyoner cemiyeti RPCNA ise merkezi Lazkiye olan faaliyetlerini farklı bölgelere yaymaya çalışmaktaydı. Ancak her iki misyoner cenahın ortak paydadaki özellikleri imparatorluk coğrafyasındaki etki ve faaliyetlerinin küçük çaplı kalmasıydı. Buna dikkat çeken Richter, Antakya'daki İskoç ve İrlanda Presbiteryen kiliseleri cemiyetini de bu kategoride gösterirken, RPCNA'nın on bin üye ile sınırlı kalan küçük bir kilise olduğunu ve güçlü bir misyon ile takviye edilemediğini belirtiyordu³⁹.

RPCNA'nın Osmanlı topraklarına yani Suriye bölgesine gelmesi, Foreign Mission kanalıyla çalışmalara başlamasıyla olmuştur. Ancak cemiyetin bu misyonu teşkil etme ve faaliyete girme teşebbüsleri çok daha önceki yıllara uzandığı gibi aslında ilk karar kılınan yer henüz Suriye değildi. Öyle ki henüz 1818 tarihinde Synod (din adamları kurulu) bu minvaldeki bir yapının teşkilini gündeme getirmişti.

37 Ölüm tarihi hususunda bir ihtilafla karşılaşılmaktadır. Misyoner malumatında, Dr. Yates, 1873 yılında ölmüştü. McFarland, *age.*, s. 18. Ancak 1910 tarihli eserde vefat yılı 1874, benzer şekilde 1954 tarihli diğer bir kaynakta 25 Temmuz 1874 olarak belirtilmiştir. Julius D. D. Richter, *A History of Protestant Missions in The Near East*, Fleming H. Revell Company, New York vd. 1910, s. 211; Alumni Cantabrigienses, *age.*, s. 612.

38 *The Encyclopaedia of Missions*, Descriptive, Historical, Biographical, Statistical, Vol. II., Edited by Rev. Edwin Munsell Bliss, Funk&Wagnalls, The United States 1891, s. 190; McFarland, *age.*, s. 5-6, 18.

39 Bk. Richter, *age.*, s. 208-211; ayrıca bk. Tibawi, *age.*, s. 225. Araştırmalarda, Yateslerin kurduğu merkez, Antakya'ya gelen *Assocation Irish (h)and Scoth Reformed Presbyterian* cemiyetiyle ilişkilendirilse de bunun muadili olabilecek başka bir malumata ulaşamadık. Bk. Demir, *age.*, s. 76; Çelik, *age.*, s. 258.

Lakin finansal sıkıntıların yanı sıra bu işe engel oluşturan faktörler nedeniyle bu iş ileriki yıllara kalmıştır⁴⁰. 1841 tarihinde Philadelphia'da toplanan kongredeyse konu yeniden gündeme gelmiştir. Buna müteakip 1843 ve 1845 yıllarındaki görüşmelerden sonra Synod, *Foreign Mission*'ın kurulmasına karar vermiştir. Faaliyet alanı olarak önce Batı Hindistan'daki St. Thomas Adası düşünülmüş ancak 1846 tarihinde Hayti'de karar kılınmıştır. Ertesi yıl, cemiyetin mensuplarından Joseph W. Morton buraya gönderilmişse de bir süre sonra bu faaliyet askıya alınmıştır⁴¹.

Bilindiği üzere, Kırım Harbi (1853-1856)'nde Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa'nın desteğini alması, misyonerlere imparatorluk topraklarının kapılarını açtırmıştır. Bu durum bahsi geçen cemiyete yeni bir faaliyet imkânı sağlamış⁴² olmakla beraber 1856 tarihinde, yine Philadelphia'da toplanan Sinod, nihayet Suriye'yi Foreign Mission için bir çalışma belirlemiştir. Bu karar neticesinde, Suriye'ye gitmek üzere görevlendirilen Rahip Robert J. Dodds ile Joseph Beattie, 16 Ekim 1856 tarihinde aileleriyle birlikte yola çıkmışlardır⁴³.

Bu iki misyoner, Suriye'deki çalışmalarını yürütebilmek için önce Arapça öğrenmeye koyuldular. 1857 yılının güz döneminde ilk istasyonlarını, Cebel-i Lübnan eteklerindeki Zahleh'te kurmak istediler. Ancak burada yaşadıkları olumsuzluklar nedeniyle bir buçuk yıl süresince münasip bir yer bulabilme arayışına girdiler. 1859 yılı Ekim'inde, uzun yıllar boyunca çalışmalarının merkezi olacak Lazkiye'ye geldiler⁴⁴. Suriye'nin batı kıyısında yer alan bu bölgenin bir çalışma alanı olarak seçilmesi aslında tesadüf değildi. Lazkiye çevresi, diğer kesimlerin yanı sıra, özellikle dağlık araziye yayılmış Nusayrilerin önemli bir merkeziydi. Üstelik o sırada bu ahali arasında herhangi bir misyonerlik faaliyetinin olmaması,

⁴⁰ The Encyclopaedia of Missions, *age.*, s. 189; Edgar, *age.*, s. 34.

⁴¹ Bk. Our Banner, February/1890, s. 43; James McKinnis Balph, *Fifty Years of Mission Work in Syria*, Syria-Latakia 1913, s. 11-12; ayrıca bk. Edgar, *age.*, s. 34.

⁴² McFarland, *age.*, s. 1; Edgar, *age.*, s. 34; Adil Baktıaya, *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu, Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 135.

⁴³ W. Melancthon Glasgow, *History of The Reformed Presbyterian Church in America: With Sketches of All Her Ministry, Congregations, Mission, Institutions, Publications, Etc., and Embellished with over Fifty Portraits and Engravings*, Hill&Harvey, Publishers, Baltimore 1888, s. 120, 485; Balph, *age.*, s. 13; ayrıca bk. Zeynep Türkyılmaz, *Anxieties of Conversion Missionaries, State and Heterodox Communities in The Late Ottoman Empire*, A Dissertation Submitted in Partial Satisfaction of The Requirements for The Degree Doctor of Philosophy in History, University of California, Los Angeles 2009 s. 153.

⁴⁴ Our Banner, February/1890, s. 44; Glasgow, *age.*, s. 436, 485, 761; Tozlu-Ürkmez, *age.*, s. 130; Ercan Uyanık, "II. Abdülhamit ile Amerikan Protestan Misyonerlerinin Eğitim Mücadelesi: Amerika'ya Kaçırılan Nusayri Kızlar", *Kebikeç*, 37, 2014, s. 39.

cemiyetin buradaki çalışma programını Nusayriler odağında geliştirmesinde etkili olmuştur⁴⁵. Ancak pratikte, cemiyyet mensuplarının gittiği yerlerdeki, bu ahali dışında kalan, Hristiyan kesimleri de misyonerlik çalışmaları kapsamına alınması düşünülmüştür⁴⁶.

Misyonerler Nusayrileri⁴⁷, Kenani, pagan, putperest ve batıl gibi köken veya senteze dayalı inanç iddialarıyla açıklıyorlardı⁴⁸. Benzer şekilde, Protestanlığın/ kendi anlayışlarının dışında kalan yerel Hristiyan kesimler için de aslında ‘kabul görmeyen’ yaklaşımları vardı. Amerikan misyonerlerinin “sözde Hristiyan” şeklinde andıkları diğer yerel kesimlere⁴⁹ karşı bu yaklaşım elbette misyonerlik faaliyetlerinin işlenmesi ve bunların arasına nüfuz edebilmenin gerekçelendirilmesiyle ilişkilendirilebilir. Örneğin, cemiyyet mensubu Sommerwille, Lazkiye izlenimleriyle ilgili 1896 tarihli yazısında, aralarında faaliyet yürütülen üç kesimin, yani Ermeni, Rum ve Nusayrilerin, inanç anlayışlarına yönelik yaklaşımını paylaşmıştır. Şöyle ki

- 45 The Reformed Presbyterian, 1860, s. 92; Our Banner, November, December/1882, s. 380-381, 383; Herald of Mission News (Kısaca, HMN), November/1896, s. 183-184; Edgar, *age*, s. 35; Türkyılmaz, *agt*, s. 197; İlker Kiremit, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Sancağı: Lazkiye (1864-1918)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 275. Dodds’un Lazkiye ve çevre bölgelerle ilgili kaydettiği 29 Ekim 1859 tarihli notlarında, Nusayri Dağlarından Toroslara kadar uzanan alanda yaşayan Nusayrilerin 200 bin civarında ve sadece Lazkiye bölgesindekilerin 70 bin nüfusa sahip olduklarını belirtmiştir. Ayrıca, o esnada kendilerine hitap eden bir misyonerlik çalışmasının olmadığına dikkat çekmiştir. Bk. The Reformed Presbyterian, 1859, s. 114-121.
- 46 HMN, 1890, s. 225; The Encyclopaedia of Missions, *age*, s. 189; Kiremit, *Lazkiye...*, s. 282, 286. Lazkiye’deki Bayan Wylie’nin 1890 tarihli malumatı sadece bir örnektir. Kendilerinin Ortodoks Rum, Ermeni, Katolik Rum ve Maruni gibi pek çok Hristiyan mezheple bağlantı kurduklarını belirtmiştir. Ayrıntı için bk. HMN, 1890, s. 225; aynı yıla ait başka bir kayıttaki, Lazkiye’de vaftiz edilen çocukların menşei için yine bk. Our Banner, January/1890, s. 24-25.
- 47 9. yüzyılda ortaya çıkan Nusayriliğin Şii-batını inanç anlayışı ve tarihi için bk. Kiremit, *Lazkiye...*, s. 164-175; Faik Bulut, *Ortadoğu’nun Solan Renkleri, Bedeviler, Çerkesler, Nusayriler, Dürziler, Yezidiler*, Berfin Yayınları, İstanbul 2003, s. 65-68; H. Halm, “Nusayriyya”, *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Vol. VIII (Ned-Sam), E. J. Brill, Leiden 1995, s. 146-148; İlker Kiremit, “İnanç ve Tarihte Nusayriler (Arap Alevileri) Üzerine Genel Bir Değerlendirme” (Bildiri), *Bingöl Üniversitesi Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*, 03-05 Ekim 2013, Bingöl 2014, s. 713-726; Talhamy, *agm*, s. 219-220.
- 48 Bk. Our Banner, June/1874, s. 206; Olive Trees, May/1898, s. 151, 236; HMN, 1889, s. 45; HMN, December/1896, s. 218; ayrıca bk. The Encyclopaedia of Missions, *age*, s. 187-189; Nusayriler arasında bulunmuş İngiliz misyoner Lyde ve yine Board cemiyyeti de bu ahalinin inanç anlayışlarını benzer unsurlar üzerinden açıklıyorlardı. Kiremit, *Lazkiye...*, s. 272-273, 275; Türkyılmaz, *agt*, s. 200-201; Talhamy, *agm*, s. 220-221; Tozlu-Ürkmez, *age*, s. 6.
- 49 Bk. HMN, 1889; HMN, 1896; Board cemiyyetinin diğer Hristiyan mezhep mensuplarına benzer yaklaşımı için ayrıca bk. Kocabaşoğlu, *age*, s. 23.

Ermenileri, Tanrı'nın oğlunu hululiyetle anmalarıyla ve bağnaz dinî makamların etkisindeki Rumları ise 'putperest' ibadetle ilişkilendirdiği inançlarıyla nitelemiştir. Diğer kesim, yani Nusayrilerin de Tanrısal zuhuriyet, yani ilahi gücün varlıkta görünmesi ile ruh göçü gibi unsurlardan hareketle 'batıl' olarak tarif ettiği dinî anlayışlarına dikkat çekmektedir⁵⁰. Esasında bu yaklaşım, elbette doğru olduğu kabul edilen yeni bir inanç yolunu işaret etmiştir. Yanı sıra, Müslümanların din değiştirmesi önündeki katı setlere karşın bu kesimin, Sünni İslam mezhebinin dışında kalması, muhtelif misyoner kesimleri için 'değerlendirilmesi gereken bir imkânın' hedef kitlesi şeklinde görülmüştür⁵¹.

Onlarla temas kuran misyonerler 'Nusayri (Nusairiyeh, Ansairiyeh)' olarak andığı bu ahali için, eş anlamlı olarak, aslında bölgede bilinen, *Fellah* (veya *Fellahin*) tabirini de kullanmışlardır. Onların tarımsal uğraşlarıyla ilişkili düşünülebilecek bu tabir, RPCNA'ya ait kayıtlarda diğeriyle birlikte geçmektedir⁵².

Lazkiye'ye gelen cemiyet mensuplarının, misyonerlik çalışmalarını bilhassa Nusayri köylerine taşıma sürecindeki gelişmelerden en dikkat çekicisi Behamra'da olmuştur. 1854 tarihinde İngiliz misyoner Samuel Lyde'in mektep kurduğu bu Nusayri köyündeki çalışmalar 1860'tan sonra RPCNA'nın kontrolüne girmiştir. Nusayri erkek çocukları için burada okul tesis eden Lyde, ölümüyle bırakmış olduğu yazıda, İngiltere'deki yakınlarından burası için yıllık 60 sterlinlik bir destek sağlamalarını istemiştir⁵³. Cemiyet üyelerinin Suriye'ye gelişlerinin 'şafağında' yaşanan bu gelişme elbette onların Lazkiye'nin kır coğrafyasındaki merkezlere

50 HMN, December/1896, s. 217-218.

51 Osmanlı iktidarının esas kabul ettiği İslam'ın Sünnilik kanalından farklı mezhebi mecrada bulunan Nusayri gibi kesimler, yüzyılın ilk yarısında Board cemiyetinin de dikkatini çekmiştir. Bk. Talhamy, agm., s. 220-225; Kiremit, *Lazkiye...*, s. 276-277; Tozlu-Ürkmez, *age.*, s. 5-10.

52 Örnekler için bk. The Reformed Presbyterian, 1859; Our Banner, 1879; Our Banner, 1883; HMN, 1887; HMN, 1891; Olive Trees, 1901; Bulut, *age.*, s. 63-64. Misyoner kayıtlarındaki kullanımından farklı şekilde "Fellah" tabirinin olumsuz bir mana taşıdığı veya kendilerinin öyle algıladıkları da bilinmektedir. Türkyılmaz, *agt.*, s. 173, 178-179; Cahit Aslan, *Fellahlar'ın Sosyolojisi, Arapuşakları, Nusayriler, Hasibiler, Kılaziler, Haydariler, Arap Alevileri*, Karahan Kitabevi, Adana 2015, s. 28; Mertcan, *age.*, s. 172.

53 The Reformed Presbyterian, 1861, s. 238; başka verilerde bu miktarın senelik 300 dolar olduğu belirtilmiştir. Olive Trees, January/1906, s. 39. Cemiyet mensupları daha sonra, Cenderiye, İnkzik, Behluliye, Merc, Kardaha, Eldeni gibi yerlere ulaşmışlardır. Bu köylerde Nusayrilerin yanı sıra Hristiyan kesimle de temas kurulmaktaydı. Bk. HMN, 1890, s. 215; ayrıca bk. The Reformed Presbyterian and Covenanters (Kısaca, RPC), June, July-August/1880, s. 172-174, 268; Our Banner, June-July/1880, s. 191, 220; Our Banner, July-August/1888, s. 264; Balph, *age.*, s. 35-36, 43.

temasları açısından önemli adımlardan biri olmuştur. İşin ilginç yönü ise, Lyde'in bölgedeki misyonerlik serüveninin ve neticede bunun, RPCNA'ya bölgede kendine yeni alanlar açma fırsatını vermesi açısından Süveydiye'deki Yateslerle ortak bir noktada buluşturmuştur. 1875 tarihinde cemiyetin Süveydiye'de yeni bir çalışma merkezine sahip olması benzer bir gelişmenin sonucudur.

Süveydiye'deki misyonerlik merkezinin Lazkiye'deki cemiyetin kontrolüne geçmesi, esasında daha önceye uzanan temaslara döşenen yolun bir getirisidir. Bunun yanı sıra, misyon merkezinin devredilmesine yakın bir zamanda, Dr. Yates, RPCNA ile iletişim içerisindeydi. Burada görevli Bay ve Bayan Reid'in hastalık gerekçesiyle İngiltere'ye dönmek istemeleriyle Dr. Yates, geçici olarak Beattie'nin bu misyonun yönetimini üstlenmesini istemesi üzerine, Beattie, RPCNA'nın Lazkiye'deki tecrübeli öğretmen Salim Salih'i bu vazife için göndermiştir⁵⁴. Dr. Yates'in ölmesi üzerine cemiyet, Süveydiye'deki mevcudiyetini daha ileriye taşıyarak 1875'de Lazkiye bölgesi dışında yeni bir çalışma istasyonu oluşturmuştur. Bunu 1883'de Mersin (Kilikya) ve 1886 yılında Kıbrıs (Larnika)'da oluşturulan diğer merkezler izlemiştir⁵⁵.

Eşinin ölümüyle Londra'ya dönmek istediği anlaşılan Bayan Yates, Beattie'ye misyon mülkünü devretme isteğini bildirmiştir. Üstelik yerli bir papaz ile erkek ve kadından oluşan iki öğretmenin ihtiyaçlarının temini için 300 pound (1500 dolar civarında) miktarında bir destek sunacaklarını ve aynı zamanda inşa çalışmasının masrafları maksadıyla da, bulmaları halinde, para sağlayacaklarını belirtmiştir. Cemiyetin Yabancı Misyon kuruluna hitaben yazdığı mektupta Bayan Yates, buranın "bir Doğu Reform Kilisesi'nin merkezi olabileceğine"⁵⁶ inandığını söylemiştir. Bununla beraber Bayan Yates, Süveydiye'deki çalışma istasyonu/merkezinin *Dr. and Mrs. William Holt Yates Mission* ismiyle anılmasını talep etmiştir. Neticede Süveydiye istasyonu, arzu edildiği üzere, bu isimle anılmaya başlanmış, Selim Salih de Kasım ismindeki bir yardımcı ile burada görevlendirilmiştir.

⁵⁴ RPC, June, July/1874, s. 164, 215, 222-223.

⁵⁵ Our Banner, February/1890, s. 44; HMN, 1890, s. 13. Halep'teki İskoç Kilisesi mensuplarının kurmuş olduğu misyonerlik merkezi 1867'de Dodds tarafından üstlenilmiş ve üç yıl kadar bir süre sonrasında, onun ölümüyle, cemiyetin buradaki faaliyeti sona ermiştir. Glasgow, *age.*, s. 763; McFarland, *age.*, s. 19, 21.

⁵⁶ Bayan A.M. Yates'in isteği ve Foreign Mission Board'a hitaben hazırladığı mektubu için bk. RPC, February/1875, s. 54. Ayrıntı için bk. Our Banner, June, July/1874, s. 208, 278; RPC, June, July/1874, s. 164, 222-223; McFarland, *age.*, s. 18; Glasgow, *age.*, s. 763-764.

Yukarıda bahsi geçen inşaat çalışması, hâlihazırdaki yapının yakın zamanda yaşanan yıkıcı depremde tahrip olmasıyla ilgilidir⁵⁷. Batılı basına da yansıyan 1872 tarihli bu depremde, Dr. Yates'in misyon okulu şeklinde kullandığı evin yıkıldığı, ancak buradakilerin kurtulduğu belirtilmiştir⁵⁸. Londra'dan gelen maddi destekle 1875'in baharında başlayan inşaat, cemiyetin önemli üyelerinden Henry Easson tarafından denetleniyordu. Bununla beraber daha öncesinde, malzeme olarak balçık kullanılmışken, yeni inşaatla kum ve kireç harcı tercih edilmiş ve duvarlar için antik Selevkiye yıkıntılarından getirilmiş büyük taşlar kullanılmıştır. Bahsi geçen inşaatın okul, geniş bir şapel ve misyoner ailesinin barınma ihtiyacını karşılayacak ölçülerde olması düşünülmüştür⁵⁹.

RPCNA misyonerlerinin Lazkiye ile Süveydiye'de eşzamanlı yürüttükleri misyonerlik çalışmaları, özellikle okullar aracılığıyla olmak üzere, (Şabat/Şabat Okulunda⁶⁰ olduğu gibi) vaaz, telkin ve toplanma gibi usullerle yürütülmüştür⁶¹. Bu faaliyetlerle Rum ve Ermeni kesimin yanı sıra özellikle Nusayri ahalisiyle temas kurulmuştur⁶². Cemiyetin mensuplarından Dr. Balph, misyonun devralınması bahsine değinirken⁶³, Bayan Yates'in sadece bir mülk değil, misyonerlik açısından ihmal edilmiş bir bölge bıraktığını söylerken esas hususu dile getirmiştir. Zira Rum Ortodoksların yanı sıra çevre bölgedekilerle beraber 20 bin civarındaki Nusayri nüfusu burada yürütülecek faaliyeti cazip kılmıştır. Öyle ki cemiyetin Süveydiye'deki ilk zamanlarında ilişkili olduğu okullar Hristiyan ve Nusayrilere hitap eden türden olmuştur⁶⁴.

57 RPC, February, July/1875, s. 54, 238; McFarland, *age.*, s. 18.

58 "Antakya'da Deprem" başlığıyla verilen haber için, bk. *Pall Mall Gazette*, Monday: 29 April, 1872, s. 8; *The Times*, New Bloom Field, Pa: June 4, 1872, s. 8.

59 Ayrıntı için bk. RPC, August/1875, s. 271; ayrıca bk. Our Banner, October/1875, s. 412; Minutes, July/1876, s. 244; RPC, July-August/1879, s. 237. Bu esnada, cemiyetin yerli çalışanlarından Yakup (Hasan) Hamdun burada yer alıyordu. Kendisi, Şabat'ta görev üstleniyordu. RPC, July/1875, s. 239; Our Banner, March, June/1875, s. 116, 247.

60 Bunun "Pazar Okulu" olduğu anlaşılmaktadır. Kocabaşoğlu, misyonerlerin oluşturduğu bu okulların yetişkin kesimlere hitap ettiğini belirtmektedir. Kocabaşoğlu, *age.*, s. 21.

61 Örnek olarak bk. RPC, July/1875, s. 239; RPC, July/1876, s. 244; Our Banner, June-July/1880, s. 220; HMN, 1887, s. 90, 139; HMN, 1890, s. 44; HMN, August/1897, s. 168; Olive Trees, January/1899, s. 9; Olive Trees, June/1907, s. 138.

62 Nusayriler (Fellah) bahsinde bk. Olive Trees, January/1899, s. 9; Olive Trees, June/1907, s. 138-139; Henry Easson'ın 16 Haziran 1892 tarihli vafiz cetveli için ayrıca bk. HMN, September/1892, s. 173.

63 Balph, *age.*, s. 55.

64 Henry Easson'ın 31 Ocak 1879 tarihli mektubuna bk. Our Banner, March/1879, s. 90.

Bunlardan biri misyona ait binada, kız ve erkek Rum çocukları için açılmıştı. Nusayri erkek çocuklarını barındıran diğer okul ise misyon merkezinin kuzeydoğusunda ve bir buçuk mil mesafedeki *Vadi Jessup* (Vady Jerrip/Zerreb) denilen yerdeydi⁶⁵. Vilayet yıllıklarına baktığımızda, bahsi geçen yerin Süveydiye nahiyesine bağlı *Vadi-i Cerebe* olduğu anlaşılmaktadır⁶⁶. Ancak yerli öğretmen Yusuf Cedid'in denetimindeki bu son zikredilen okul, bulunduğu muhitteki Müslüman kesimin muhalefeti üzerine Naiereyeh olarak anılan başka bir yere taşınmıştır⁶⁷.

1880'de Süveydiye'deki misyon merkezinde yeni bir gelişme yaşanmıştır. Lazkiye'deki kız ve erkek yatılı okulları bina yetersizliğinden dolayı aynı yerde bulunması buna vesile olmuştur. Zira bu duruma sıcak bakılmaması nedeniyle, alternatif bir çare olarak, erkek yatılı okulu Süveydiye'ye taşınmıştır. Bu sayede Süveydiye'de, cemiyetin önemli misyonerlerinden Henry Easson'un idaresindeki ilk yatılı okul oluşturulmuştur. Yaklaşık iki yıllık bir süreç sonrasında, yeni alınan bir kararla, yatılı erkek okulu yeniden ikiye ayrılmıştır. Buna göre, okulun ilk aşamasındaki çocuklar Süveydiye'de kalmış, ileri düzeydekiler ise tekrar Lazkiye'ye götürülmüştür⁶⁸.

Süveydiye'deki diğer bir gelişme kız okulunun kurulmasıdır. Ancak bu işi başlatan, esasında İskoç-İrlanda Kilisesi (*Reformed Presbyterian Church of Scotland and Ireland*) cemiyetine mensup İrlandalı Bayan Meta Cunningham (1858-1906) olmuştur⁶⁹. Ancak RPCNA ile zikrettiğimiz bu kadının mensup olduğu cemiyeti ortak alanda buluşturan bu gelişmenin, taraflar arasındaki münasebetin bir getirisi olduğu söylenebilir. RPCNA misyonerlerinin 'kardeşlerimiz' şeklinde andıkları⁷⁰, Antakya'da faaliyet yürüten bu kesimle yakın temas içerisinde hareket etmişlerdir. Üstelik bahsi geçen cemiyetin sorumlusu Dr. Martin, 1876'da Antakya'ya geldikten yaklaşık üç yıl sonra, yani 1879'da, RPCNA'nın çalışanlarından Bayan Cramford ile evlenmiştir⁷¹. Netice itibarıyla, iki cemiyet arasındaki anlaşmaya göre, 1889 sonbaharında, misyon binasında açılan kız okulu Bayan Cunningham tarafından

65 RPC, June/1880, s. 172; Our Banner, June-July/1880, s. 191, 220-221.

66 Bk. HVS, 1289, s. 106; Vadi-i Cerebe olarak da geçmektedir. HVS, 1321, s. 288.

67 Our Banner, July-August/1881, s. 222-223.

68 HMN, 1887, s. 90; RPC, June/1887, s. 170-171; Our Banner, July-August/1881, s. 222; Balph, *age*, s. 61-63.

69 Bk. HMN, June/1891, s. 116, 139; Olive Trees, May/1906, s. 113-116.

70 Örnek olarak bk. Our Banner, July-August/1885, s. 233, 278; HMN, 1887, s. 123; Balph, *age*, s. 131-132.

71 Balph, *age*, s. 60.

idare edilmeye başlanmakla beraber, mensup olduğu bu cemiyet desteğini 1895'e kadar sürdürmüştür⁷². Bu tarihten sonra ise, RPCNA'nın doğrudan burayı devralmasıyla, Bayan Cunningham onların çatısı altında çalışmalarına devam etmiştir⁷³.

Süreç içerisinde faaliyet alanı genişlemeye başlayan cemiyetin ulaştığı aşama itibarıyla, Süveydiye merkezinde erkek ve kız öğrenciler için, yatılı ve gündüz şubeleriyle iki ayrı okul oluşmuştur⁷⁴. Henüz 1880 tarihli içerik tablolarına bakıldığında ise eğitim müfredatıyla ilgili bir fikir verdiği görülmektedir. Buna göre, dini metin ve bununla ilişkili kaynakların okunup işlendiği eğitim sürecinde dil, aritmetik ve coğrafya gibi alanlar da yer almıştır⁷⁵. Yanı sıra cemiyet üyesi Easson'ın burada görev yaptığı 1881 tarihinde, yatılı okul bünyesinde bir 'endüstri bölümü' kurma fikri doğmuştur. Buradan mezun olacak erkek öğrencilerin okuldan ayrıldıktan sonra geçimlerini sağlayabilecek olanakların yaratılması da düşünülmüştür⁷⁶. Bunun yanında, diğer merkezlerdeki örneklerde olduğu gibi, buradaki kız okulunda da dikiş eğitimi verilmiştir⁷⁷.

Bu misyon merkezinde yer alan okullara ait istatistikleri muhtelif kayıtlardan takip edebildiğimizde elbette, cemiyetin merkezi olan Lazkiye'ye ait rakamlarla karşılaştırılmayacak kadar düşük imkân ve potansiyele sahip olduğu anlaşılmaktadır⁷⁸. Bu merkezin özelinde, öğrenci mevcudiyeti açısından

72 Ayrıntı için bk. HMN, 1889, s. 123, 127, 166; Olive Trees, May/1906, s. 113-116; HMN, June/1891, s. 115-116, 139; Balph, *age.*, s. 77; McFarland, *age.*, s. 32.

73 3 Haziran sayısı için bk. The Cristian Nation, Volume 44/1906, s. 12; 11 Temmuz sayısı için bk. The Cristian Nation, Volume 45/1906, s. 6.

74 1891 kaydında kız okulu gündüz gibi yatılıdaki sayı (5) oldukça düşük görünmektedir. HMN, June/1891, s. 116,121. 1896'da kız okulu 11 yatılı 14 gündüz şeklinde kaydedilmiştir. Bk. HMN, September/1896, s. 111. 1898'e ait malumatta ise yatılı olarak 16 kız 27 erkek öğrenci olduğu, maddi ve fiziki imkânların kısıtlılığından taleplere (bilhassa Nusayri/Fellahlardan) yetişemedikleri vurgulanıyordu. Olive Trees, December/1898, s. 363.

75 Bu yıl Hristiyan erkek kız öğrencilerle ve Nusayri erkek okulu ayrı kısımlar olarak gösterilmiştir. RPC, December/1880, s. 395-396.

76 Our Banner, March, July-August/1881, s. 93,222. Endüstriyel eğitim diğer Amerikan misyonerleri tarafından da önemseniyordu. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2014, s. 324. 1883 tarihli kayıta, Süveydiye'deki endüstri bölümü, o esnada Yakup tarafından idare edilmekteydi. Bk. Our Banner, June-July/1883, s. 192.

77 Bk. HMN, December/1893, s. 254; ayrıca bk. HMN, June-July, October/1897, s. 136, 229.

78 Muhtelif yıllara ait karşılaştırmalı rakamlar için bk. HMN, 1889, s. 108; HMN, June/1891, s. 120-121; HMN, September/1896, s. 110-111; Olive Trees, June/1900, s. 207-208.

bakıldığında ise, her iki okulun gündüz kısmındaki sayının yatılıdan çok daha yüksek olduğu söylenebilir. Yine tahmin edileceği üzere, her iki kısımdaki kız öğrenci sayısı erkek öğrencilerin gerisindedir. Şabatta bir araya gelen kişi sayısı da nispeten daha yüksek olabilmıştır. Verilen rakamlarda kilise azası, vaftiz edilen çocuklar ve hizmetli gibi görevlilerle ilgili bilgiye de tesadüf edebilmektedir⁷⁹.

Yatılı öğrenciler arasında tam ödeme yapan, yatak, elbise ve kitaplarını kendi imkânlarıyla sağlayanlarla, çamaşır yıkama gibi kişisel ihtiyaçlarını da evinde karşılayan öğrenciler vardı⁸⁰. Bu ise cemiyetin sunduğu imkânların sınırlı kaldığının göstergesidir. Benzer bir husus olarak, 1889 sonbaharında, ekonomik sıkıntılardan dolayı erkek okulu açılmamıştır. Kendilerine maddi destek sağlayan Bayan Yates'in vefatının bunda etkili olduğu anlaşılmaktadır⁸¹. Ancak bir ay sonra, merkezden gelen talimatla okul yeniden faaliyete girmiştir⁸².

Muhtelif zaman dilimlerinde, Süveydiye'de vazife alan misyonerlerin yanı sıra buradaki faaliyetlerin yürütülmesi açısından önemli rolleri olan yerli çalışanlar mevcuttu. Bunların en başında, misyon merkezinde yapılan inşaat bahsinde anılan ve deyim yerindeyse, Lazkiye ile burası arasında mekik dokuyan Henry Easson gelmekteydi⁸³. Kendisi ilk yıllarda iki merkez arasındaki ilişkiyi koordine

79 Muhtelif yıllarla ilişkili genel ayrıntı için bk. HMN, June/1891, s. 115-116,121; RPC, July-August/1894, s. 254, 362; Minutes, May-June/1896, s. 139; HMN, 1890, s. 44; Olive Trees, February/1902, s. 40-41. Ancak misal, 1886 tarihli kayıta, yatılı okulun mevcudiyetinin 22, gündüz erkek okulunun ise 12 olduğu bilgisi verilmiştir. RPC, July-August/1886, s. 230. 1892 tarihli kayıta, erkek okuluna 63 öğrenci kayıtlıyken bunların geniş bir kısmının Nusayri olduğu bilgisi dikkat çekicidir. HMN, June-July/1892, s. 112. Hükümetin çalışmalara müdahale ettiği sıralardaki 1895 kaydında, erkek okulu gündüz kısmında 28, yatılıda 18, kız okulunda ise 12 mevcut olmakla beraber yarısının yatılı olduğu belirtilmiştir. HMN, June-July/1894, s. 132, 140. Diğer taraftan, okullara kayıtlı ve pratikte devam eden sayılarda farklılıkların olabildiği de anlaşılmaktadır. Bk. HMN, June/1891, s. 116, 121; HMN, December/1894, s. 266; Olive Trees, July/1899, s. 211.

80 Bk. Minutes, July-August/1884, s. 284; HMN, May/1893, s. 99; Olive Trees, July/1899, s. 211.

81 Öncesinde, Bayan Yates'in sağlık sorunu yaşamaya başladığı sırada, mülküyle ilişkili hukuki sorunlar çıkmış ve korumaya alınması üzerine bir hayır kurumuna para bağışının yapılabilmesi mümkün olamamıştır. Ancak, arkadaşı Bayan Oxley bir miktar para gönderebilmişti. Akabinde maddi sıkıntılardan dolayı okuldaki öğrenci sayısını düşürmek zorunda kalmışlardı. HMN, 1889, s. 123. Süre gelen maddi destek için ayrıca bk. Minutes, July-August/1884, s. 284. 1884-1885 arası için sadece 100 sterlin gelmesi de olumsuz bir etki yaratmıştır. Zira Bayan Yates daha fazlasını toplayamamıştır. Our Banner, July-August/1885, s. 278.

82 HMN, 1889, s. 105, 206; Balph, *age.*, s. 79.

83 Bk. Olive Trees, April/1907, s. 87-88; ayrıca bk. Our Banner, March/1881, s. 93; Our Banner, June-July/1883, s. 192; McFarland, *age.*, s. 18, 32.

ediyordu. 1882’de Lazkiye’ye geri dönünce, yine ismi geçen, Lübnanlı Yakup’un buradaki çalışmaları yönettiği anlaşılmaktadır⁸⁴. Uzun bir süre kız okulunun idaresini yürüten Bayan Cunningham’ı bu vazifesinin yanında yürüttüğü basit medikal çalışmalarla da yeniden anılabilir. Bölgede hekim yokluğu, ilk zamanlardan itibaren bu ihtiyaçlardan gelen taleplere bakmasına vesile oluyordu. Cunningham, yerel ahalinin evine gitmekte ve bu sayede kurduğu temaslara daha geniş bir kitleye ulaşabilme imkânını da sağlayabilmekteydi⁸⁵. Ancak muhtemelen, bu çalışmaların yeterli olamadığının düşünülmesiyle, 1893 tarihinde bu merkezde çalışmak üzere hekim ilanı verilmişti. Bunun neticesinde, aynı yılın kasımında, Dr. William M. Moore, eşiyle beraber Süveydiye’ye gelerek görevine başladı. 1889’da St. Louis Medical College’den mezun olmuş bu hekim, o zamandan beri Kansas’ta çalışmaktaydı. Moore’un buradaki vazifesi ise Kıbrıs’taki merkeze gönderileceği 1896’ya kadar sürdü⁸⁶.

Bayan Cunningham’ın çalışmalara başladığı esnada, erkek okulunun başında bulunan öğretmen İbrahim (-Cukki/Jukkie) cemiyetin buradaki önemli çalışanlarındandı. 1833 Mardin doğumlu bir Hristiyan olan bu kişi, eşiyle beraber bu merkezde görev yapmıştı⁸⁷. 1892 tarihinde Amerikalı J. Boggs Dodds Süveydiye’ye geldiğinde erkek okulunun idaresi kendisine verilmişti. Aralıklı zamanda Amerika’ya dönen bu kişinin⁸⁸ yerine 1903 yılında C. A. Dodds atanmıştır. Bu tayin üzerine, onun ev eşyasının kayıkçılar aracılığıyla Lazkiye’den buraya getirildiği sırada, memurların yaptığı denetimde, sandıkta buldukları bir yazı ilginç bir gündem yaratmıştı. Halep valisinin konuyla ilgili merkeze gönderdiği

⁸⁴ Bk. Glasgow, *age.*, s. 544; Balph, *age.*, s. 64; 1884 tarihli kayıtlarda, Süveydiye merkezinin Yakup’un kontrolünde olduğu, kendisinin hem öğretmen hem de papaz olarak, Şabat’ta vaaz verdiği ve hafta boyunca çalışmalarını sürdürdüğü belirtilir. Onun yanında ayrıca yardımcı bir öğretmen de bulunuyordu. RPC, July-August/1884, s. 227, 284; ayrıca bk. Our Banner, June-July/1886, s. 194.

⁸⁵ McFarland, *age.*, s. 41; HMN, 1889, s. 237; HMN, June-July/1892, s. 112.

⁸⁶ Bk. McFarland, *age.*, s. 36; HMN, June-July, October, November, December/1892, s. 112, 206-207, 227, 229-230, 254; HMN, June-July/1895, s. 132; Our Banner, July-August/1893, s. 232; Olive Trees, January/1898, s. 26. Bunun yanında, 1890’da kız okuluna gelmiş ve sonrasında burada öğretmenlik yapmış Kerime (Karemie/Karumé Cudsee) isimli genç bir kadın da anılabilir. Bk. Olive Trees, January/1899, s. 10; Olive Trees, March/1902, s. 88. Diğer taraftan, kendisi önceden Nusayri olup küçük yaşta okula alınmış Muallim Ahmet (ö. 1969) de burada vazifeli kişilerden biriydi. Bu şahsın, öncesinde Fatma sonrasında Meryem (ö. 1980) ismini alan eşi de Protestanlığa geçmiştir. Sami Karaçay (d. 1947), Samandağ.

⁸⁷ Bk. HMN, 1887, s. 90; HMN, July-August/1891, s. 139; HMN, November/1896, s. 194.

⁸⁸ Bk. Balph, *age.*, s. 73, 96-97, 105, 110, 119; HMN, June-July/1895, s. 132; 26 Aralık sayısı için bk. The Cristian Nation, Vol. 45/1906, s. 7.

malumata göre, Zeytuniye'deki okula tayin edilmiş Amerikan vatandaşı bu şahısla (Mösyö Dadis) ilişkilendirilen bu yazı, esasında İngiltere, Rusya, Almanya, Osmanlı ve yine Bağdat demiryoluyla alakalı geniş analizler içermektedir⁸⁹. Böyle bir gelişmeyle ilgili malumatın merkeze ulaştırılmasındaki hassasiyet ise yerel idarecilerin, bölgedeki bu yabancıları/misyonerleri yakından takip etme ve şüpheli yaklaşımlarının en basit örneklerinden biri şeklinde değerlendirilebilir.

Cemiyetin Süveydiye'de sahip olduğu binalara⁹⁰ bilhassa dikkat çekilmesi gerekirken, ilerleyen yıllara ait verilerde bu hususla ilgili daha ayrıntılı malumata ulaşılabildiğini söylenebilir. Bahsi geçen kayıtlarda sunulan görsellerden de takip edileceği üzere, Zeytuniye'deki bu misyon merkezinin üst/yukarı (*Upper*) ve aşağı (*Lower*) ev şeklinde tarif edilen iki binası bulunuyordu. Seviye itibarıyla daha yüksekte bulunan bina erkek okuluna aitti. Bugün varlığını koruyan ve dereye yakın bulunan aşağıdaki bina ise kız okuluydu. Her iki okul binasında misyonerin barınmasından dolayı buralar 'ev' olarak da anılmaktaydı⁹¹. 1893'te itibaren her iki binayla ilgili, yeni düzenleme ve tadilat çalışması gündeme gelmişti. Bu bahis üzerinden verilen ayrıntıya göre, erkek okulu iki katlı, düz çatılı bir yapıdaydı. Üst kat, orta büyüklükteki altı odadan ve üç küçük kısımdan; alt kat ise yatılı erkek öğrenci odaları ile bir şapelden oluşuyordu. Antakya tipi kiremitli bir çatıyla örülü aşağı (kız okulu) bina ise o sırada tek katlı idi⁹². Aynı binadaki odalardan birisinde de sıhhi alanda faaliyet (dispanser) yürütülmüştü⁹³.

Planlanan düzenlemeye göre, erkek okulunda, iki misyoner ailenin barınması maksatlı yeni odaların sağlanması düşünülmüştür. Henüz tek katlı olan aşağı binada ise üst katın inşasının yanı sıra, çatının yeniden düzenlenmesi, duvarlardaki toprak biriketin taş malzemeyle değiştirilmesi ve pencere gibi diğer dekorların gözden

89 Metinde özellikle Alman İmparatorluğu'nun yükselen gücü üzerindeki değerlendirme dikkat çekici olmuştur. Arapça el yazısının tercümesi, ek olarak merkeze gönderilmiştir. Ayrıntı için bk. 22 Rebiyülevveli 1321-5 Haziran 1319 (18 Haziran 1903), BOA. DH. TMIK. M. 150-7. Mevzunun elbette bahsi geçen şahısla ilişkili olduğuna kaniyiz

90 Süveydiye merkezi devralındıktan sonra yürütülen inşaat esnasında, yönetimin muhalefetine karşın, iki bina yapıldığı bilgisi geçmektedir. Ancak bununla ilgili malumat, sınırlı kalmakla beraber, iki binanın geçmişine dair ipucu verebilmektedir. Bk. Our Banner, January/1875, s. 34.

91 Olive Trees, June/1901, s. 167, 239; HMN, December/1896, s. 225-227; HMN, June-July/1893, s. 122; Our Banner, July-August/1893, s. 232-233. J. Boggs Dodds'un görev yaptığı dönemde erkek okulu onun, kız okulu ise Cunningham'ın evi şeklinde tarif edilmiştir. Bk. Ek 1, 2, 3.

92 Bk. Our Banner, July-August/1893, s. 232-233; HMN, June-July/1893, s. 122; 18 Ekim tarihli sayı için bk. The Cristian Nation, Vol. 19/1893, s. 7.

93 Bk. HMN, June-July/1893, s. 145; HMN, July-August/1894, s. 162.

geçirilmesine karar verilmiştir. Bunun yanında ihtiyaç duyulan bu düzenlemeler için özellikle aşağı/kız okulu binasına öncelik verilmesi ve ekim yağmurlarından önce bu işin yapılması için gerekli masrafın cemiyyet hazinesinden gönderilmesi istenilmiştir⁹⁴. Ertesi yılın kayıtlarında ise erkek okulundaki tadilat çalışmaları yeniden gündeme gelmiştir. Bu hususla ilişkili tahmini masraf bedeli merkeze bildirilirken, ödeneğin kış mevsiminde sağlanması durumunda, çalışmaların ertesi yılın baharında başlayabileceği de belirtilmiştir⁹⁵. Diğer taraftan 1894'te aşağı binadaki çalışmaların sona ermesiyle beraber⁹⁶ 1895'e kadarki kayıtlara dahil olan tamiratla ilgili gündemde, masraflar için dışarıdan da maddi desteğin sağlandığı anlaşılmaktadır⁹⁷.

Bölgede varlık gösteren salgın hastalıkların yanı sıra ekonomik uğraşlar da bazı zamanlarda cemiyyetin aktivitelerinde etkili olmuştur. Muhtelif zamanlarda Süveydiye'de baş gösteren kolera salgınları misyoner faaliyetleri sınırlamış veya etki etmiştir⁹⁸. Bunun yanı sıra bölgedeki zeytin ve pamuk gibi işlere ahali çocuklarının müdahil olmasının da, cemiyyet okullarındaki öğrenci sayısına etkide bulunduğu kayıtlardaki örneklerden görülmüştür⁹⁹.

Cemiyyetin çalışmaları, Lazkiye'de örneklerinin yaşandığı gibi burada da, diğer Hristiyan din adamlarının muhalefetini doğurmuştur¹⁰⁰. Cemiyyetin henüz Süveydiye'deki ilk zamanlarında Easson, 27 Mayıs 1875 tarihli bir mektubunda, Rum piskoposunun çalışmalardan endişe duyduğunu ve cemaatinin Şabattaki dua

94 Kız okulu masraflarının 1250-1550 dolar civarında olacağı düşünülmekte ve bununla ilgili işlemlerin yapılması için Sinod'a başvurulmuştur. Erkek okulu binasının ise gelecek yıla bırakılması uygun görülmüştür. Bk. Minutes, July-August/1893, s. 221; HMN, June-July, November/1893, s. 122-123, 218, 237-238.

95 1894'te sokaktan başlayarak yukarıdaki erkek okuluna uzanan bir duvar örmek istenmişti. Bu maksatla da Cunningham 75 dolarlık (15 Pound) bir katkı sağlamıştı. Bk. Minutes, July-August/1894, s. 255.

96 Bk. HMN, February, March/1894, s. 33, 56.

97 Newyork'tan, Newcastle Şabat okulu gibi kanallardan maddi destek sağlanmıştır. HMN, May, June-July/1894, s. 123, 154; HMN, April, May, June-July/1895, s. 95, 118, 155. Yanı sıra, yıllıklarda *The Suadia Building Fund* şeklinde anılan bir fonun varlığı dikkatimizi çekmiştir. HMN, October/1894, s. 222; Minutes, July-August/1895, s. 150, 202, 215, 224.

98 Bk. HMN, June/1891, s. 115; HMN, January/1892, s. 6; 1904 tarihli kolera etkileri için ayrıca bk. Olive Trees, March/1904, s. 56; Balph, *age*, s. 112.

99 Örnek olarak bk. Easson'un malumatına göre, Our Banner, March/1881, s. 93; yine 6 Ekim 1884 tarihli kayıтта, pamuk ve zeytinde çalışan çocuklar bahsinde bk., RPC, December/1884, s. 430.

100 Kiremit, *Lazkiye...*, s. 282-283.

toplamlarına katılmalarının yasaklamasından bahsetmiştir¹⁰¹. Başka bir örnek olarak, J. Boggs Dodds da 1894 tarihli malumatında, Osmanlı Devleti'ndeki (Turkey) 'sözde Hristiyan' dediği Rum, Katolik, Cizvit gibi kesimlerin muhalefetini Müslüman cemahtan gelen tepkilerle kıyaslayarak ifadeye çalışmıştır¹⁰². Fakat misyonerlerin buradaki çalışmalarının önündeki engellerden en mühimi, yerel idarecilerin de gayretleriyle, Osmanlı hükûmetinden gelmiştir.

Misyoner Çalışmalarına Karşı Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Osmanlı Devleti'nin Süveydiye'deki misyoner faaliyetlerine karşı sergilediği yaklaşım, esasen bu hususta takip edilen genel siyasetin bir uzantısıdır. Misyonerliğin, batılı emperyalist politikalardan biri olarak düşünülmesi ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını ihlal edebilecek bir aşamaya geldiğine kanaat edilmesiyle bu siyaset devreye girmiştir. Misyonerlerin bilhassa, imparatorluk genelinde açtığı dini okullar, Osmanlı yönetiminin dikkatini çeken en mühim mevzularındandır. Osmanlı yönetimi, misyonerlerin Müslüman ahali arasında faaliyet yürütmesine set çekerek aksi gelişmelerin önüne geçmeye gayret etmiştir. Ancak bunun farkında olan¹⁰³ misyonerlerin, Sünni İslam dışında kalan diğer cemaatlere yönelmesi 'sorunun' ve alınacak politik önlemin kapsamını genişletmiştir. Bilhassa misyoner okullarında, bahsi geçen kesimlere mensup olanların mevcudiyeti, yönetim, bu yöndeki hassasiyetini artırarak tedbirleri devreye sokmuştur¹⁰⁴. Yönetimle ilişkileri beklenen düzeyde olmayan bu kesimlerin Hristiyanlaştırılma programlarına dahil edilmesi elbette Osmanlı iktidarının kabul edemeyeceği siyasi sakıncalar kapsamında değerlendirilmiştir. Bunun paralelinde aslında, bu kesimlerin Osmanlı egemenlik dairesi içerisinde yeniden bir yer alması ile ilişkilerin güçlendirilmesi esasına dayalı süreç işlemeye başlamıştır.

101 Our Banner, August/1875, s. 335.

102 HMN, December/1894, s. 266-267.

103 Bk. Baktıaya, *age.*, s. 134-138; Talhamy, *agm.*, s. 216, 219, 225; Kiremit, *Lazkiye...*, s. 276-277.

104 Bk. Selim Deringil, "II. Abdülhamid Döneminde Devletin Kamusal İmajının Dönüşümü: İdeolojik Meseleler ve Tepkiler (1876-1908)", *Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, çev. Uğur Peçe, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 112-116; Baktıaya, *age.*, s. 134-145, 164; Hakan Mertcan, *Türk Modernleşmesinde Arap Aleviler (Tarih Kimlik Siyaset)*, Karahan Kitabevi, Adana 2013, s. 97-99; Kiremit, *Lazkiye*, s. 293-296; François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berkay, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 378-380; Ercan Uyanık, "Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı'nın Müslüman Çocukları (1865-1908)", *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 14/Bahar 2017, s. 37; Kiremit, "İnanç ve Tarihte Nusayriler (Arap Alevileri) Üzerine Genel Bir Değerlendirme", s. 722-723.

Bahsedilen çerçeve içerisinde, Lazkiye'den Çukurova'ya uzanan bir alanda yaşayan Nusayrilerin misyonerlerle olan münasebeti, hükümetin bu minvaldeki politik gündeminin bölgedeki en mühim unsurlarından biriydi. Başta Lazkiye'de olmak üzere, Süveydiye'de de bilhassa Nusayri çocukların misyoner mekteplerine alınması, Osmanlı hükümetinin bölgedeki bu faaliyetlere karşı geliştirdiği siyasetin başlıca hassasiyetlerindendi¹⁰⁵. Öyle ki Süveydiye'de idari alanda yapılması öngörülen düzenlemenin (müdürlük) nedenleri arasında dahi *ecnebilerin Nusayriler hakkındaki tahrikat ve ifsadatına...*¹⁰⁶ engel olunması gereği gösterilmişti. Dahası, Kapusen rahiplerinin Hızırbeş'de inşa etmek istedikleri kilise mevzusuna dahi, Süveydiye'de önemli bir nüfus kitlesini oluşturan bu ahaliyle ilgili hassasiyet gözetilerek sıcak bakılmamıştı¹⁰⁷. Başka bir kayıttan ise, *bu misülli müessesat-ı diniyye zahiren maarif ve insaniyyete hidmet itmek ve hakikat-i halde ise maddeten ve manen birçok mahazir-i siyasiyye ba-tevlid eylemek maksadına mübten*¹⁰⁸ olduğu belirtilerek, Nusayrilerin din değiştirmesine neden olabilecek gelişmelere karşı resmi tutum yansıtılmıştı.

Bu doğrultuda, daha önce Lazkiye'de, 'askerlik vazifesi' üzerinden başlayan çekişmenin¹⁰⁹ yanı sıra Nusayri çocuklarının misyoner mekteplerinden alınması yönünde resmi teşebbüslerde bulunulmuş ve aileler de bu maksatla ikna edilmek istenmiştir. Bu kapsamda, Süveydiye'de de yerel hükümet mercileri, misyonerlerin muhalefetine karşı, Süveydiye'deki bu okulların denetimsiz vaziyetini izale etme gayretine başlamış, aynı zamanda Nusayri (-ve hatta Rum¹¹⁰) çocuklarının bu

105 Bk. Kiremit, *Lazkiye...*, s. 294-295; Uyanık, "II. Abdülhamit ile Amerikan Protestan Misyonerlerinin Eğitim Mücadelesi: Amerika'ya Kaçırılan Nusayri Kızlar", s. 38-39, 52-53; BOA. DH. TMIK. M. 168-7; Uyanık, "Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı'nın Müslüman Çocukları (1865-1908)", s. 4, 9.

106 Bk. 27 Şaban 1300-20 Haziran 1299 (3 Temmuz 1883), BOA. İrade, Şura-yı Devlet (İ. ŞD) 65-3794.

107 Ayrıntı için bk. 18 Zilkade 1311-12 Mayıs 1310 (23 Mayıs 1894), BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 411-30808.

108 Bk. 19 Muharrem 1322-23 Mart 1320 (5 Nisan 1904), BOA. DH. TMIK. M. 168-7.

109 Nusayriler, diğer Müslüman kesim gibi askerlik vazifesiyle yükümlüydü. Protestanlaşma iddiası ise bu işlemin yürütülmesi açısından sakınca yaratmıştı. Bu sebeple askerlik faktörü, hükümetin misyonerliğe karşı gösterdiği tutumun nedenlerinden biriydi. Our Banner, June/1874, s. 206; Olive Trees, May/1902, s. 154. Nusayri üç şahsın, 1873'te askerlik gerekçesiyle tutuklanması bahsinde bk. Kiremit, *Lazkiye...*, s. 278-282; Türkylmaz, *agt.*, s. 209-210; Talhamy, *agm.*, s. 227.

110 Boogs Dodds'un 1894 tarihli malumatına göre, Süveydiye nahiye müdürü, çocuklarını onların okullarına gönderen üç Rum aileye bir asker yollayıp huzuruna getirtmişti. Onlarla yaptığı görüşmede, çocuklarını bu cemiyetin okulundan çekmezlerse kendilerine maddi (5 lira) ceza kesip üç ay hapsedeceğini söylemişti. Ancak Dodds, okul Ekim ayında açıldığında bu çocukların gelmeye devam ettikleri ve ailelerin herhangi bir sorunla karşılaşmadıklarını eklemekteydi. Bk. HMN, April/1895, s. 89-90.

okullarla ilişkisinin koparılmasının teminine çalışmıştı. Öyle ki yönetimin yürüttüğü bu politikanın yansımaları RPCNA'nın kayıtlarından da takip edilebilmektedir. Mayıs 1892 tarihli kayıta, bir memurun okullarını denetlemek istediği, fakat onların bu talebi reddettikleri belirtilmiştir. Ayrıca yönetimin, fellah yani Nusayri çocuklarının cemiyet okullarına gönderilmesini yasakladığı ve bunun için katı cezalar getirdiği söylenmiştir¹¹¹. Yine 1894 yılının Mart ayındaki bir raporda ise genel olarak, *Nusayriler arasında açık tek bir okul kalmadığı*, Süveydiye'de de bu ahalinin çocuklarının cemiyetin okullarından alınmasına yönelik talimatın verildiği dile getirilmiştir¹¹². Dahası, 6 Şubat 1899 tarihli mektubunda Meta Cunningham da, yönetimin Nusayri çocukları konusunda sorun yarattığını ve ailelerine benzer talimatta bulunulduğunu belirtmiştir¹¹³. 1907 gibi daha geç tarihli bir kayıta ise, Protestanlığın, Lazkiye ve Süveydiye'de resmi olarak kabul edildiğinden bahsedilirken, bu habere bir 'parantez açma' gereği duyulmuştur -ki bu gelişme Nusayrileri kapsamıyordu. Üstelik onlardan Hristiyanlığını ilan edenlerin dahi Müslüman olarak kaydedildiği ve yönetimin bu tutumundan dolayı bu ahali arasında İncil vaazının da imkânsızlaştığı ifade edilmiştir¹¹⁴.

Diğer taraftan, misyoner okullarındaki Nusayri çocuklarının mevcudiyeti ve yönetimin bu husustaki takibatı bahsinde, resmî belgelerden ilginç bir malumata rastlanmaktadır. Bahsi geçen cemiyetin Zeytuniye'de varlığı bilinen okullarının dışında, Süveydiye'nin nahiye merkezi Levşiye'de de kız ve erkek öğrencilere hitap eden iki binalı başka bir Amerikan Protestan okulunun olduğu bilgisi karşımıza çıkmaktadır. Ancak resmi kayıta 1866 tarihinde kurulduğu belirtilen¹¹⁵ bu mektebin mensup ya da ilişkili olabileceği misyoner cemiyeti hakkında herhangi bir malumata ulaşılmamıştır. Yaptığımız ayrıntılı incelemelerden, bu okul ile Süveydiye ve çevre bölgelerde faaliyet yürüten misyoner cemiyetleri arasında bir münasebetin olup olmadığına ilişkin net bir sonuca varılamamıştır¹¹⁶. Buna karşın çalışmamız açısından, bahsi geçen yerdeki

¹¹¹ HMN, June-July/1894, s. 140; Minutes, July-August/1894, s. 255, 297. Cemiyet mensubu Sproull'un Lazkiye'den gönderdiği mektubunda, evvela Süveydiye'den bahsederken hemen ardından hükümetin, çalışmalarına engel olmaya çalıştığını ve onların faaliyet yürüttüğü köylere öğretmen göndermeye çalıştığını belirtirken, bunun Süveydiye ile münhasır bir bilgi olmadığına bizce kanaat edilebilmektedir. RPC, December/1884, s. 430.

¹¹² RPC, July-August/1894, s. 292.

¹¹³ Olive Trees, April/1899, s. 107.

¹¹⁴ Olive Trees, June/1907, s. 130, 138-139.

¹¹⁵ Aktaran: Alan, *age.*, s. 285-286.

¹¹⁶ Evvela Amerikan Board ile ilişkili olma ihtimaline baktığımızda ikna edici olabilecek herhangi bir bilgiye karşılaşmadık. Alan, *age.*, s. 271-281; *List of American Educational, Religious and Charitable*

bu mektep, muhtemel bağlantılarının ötesinde, Osmanlı Devleti'nin Nusayriilerin misyonerlerle ilişkilerine yönelik hassasiyetini yansıtabilen başka bir örnek olması itibarıyla bizce daha çok önem arz etmektedir.

27 Aralık 1898'de Halep Valisi Raif Paşa'nın ve birkaç gün sonra Naip Mehmet Zühtü'nün Yıldız Sarayı'na çektikleri şifreli telgraflarda, diğer bölgelerdeki Müslüman çocuklarının tespit edildiği gibi, Levşiye'deki bu Amerikan okulunda Nusayri çocuklarının mevcut olduğunun öğrenilmesi üzerine buna müdahale edilmiştir. Tahmini olarak 20 erkek ile 10 kız Nusayri öğrencinin yer aldığı bu mekteplerde, İncil ve Tevrat okunduğu bilgisinden hareketle, bu çocukların buradan çıkarıldığı bildirilmiştir¹¹⁷. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise yönetimin, buradaki misyoner çalışmalarını takipte olmaya yönelik çabaları sürdürmüştür. Üstelik bölgeden merkeze gönderilen malumatta Levşiye'deki Amerikan okulunun denetimsiz kalmasının sakıncalarına yeniden dikkat çekilmekte¹¹⁸ ve bir süre sonra, misyonerlerle hükümet arasında Nusayri çocukları üzerinden yaşanacak çekişme yeniden gündeme gelmiştir.

Öyle ki Halep Valisi Mecit Paşa'nın merkeze gönderdiği 29 Mart 1904 tarihli şifreli telgrafta, yapılan tahkikatta, yaklaşık 40 yıl önce Levşiye'de izinsiz kurulmuş Amerikan Protestan okulunda Nusayri çocuklarının bulunduğunu belirtmişti. İngilizce, Fransızca ve Arapçanın verildiği bu okullarda, beş yıllık eğitim sürecinde, İncil ve dini mevzuların yanı sıra, fen bilimlerini de kapsayan bir müfredat mevcuttu. Biri Amerikalı (Zac) diğeri Cebel-i Lübnanlı (Filip) olan öğretmenlerin yanı sıra,

Institutions in The Ottoman Empire, Ferbruary, Printed by H. Matteosian, Constantinople 1903; *Official List of American Religious, Educational, Religious and Charitable Institutions in The Ottoman Empire*, May 17, Printed by H. Matteosian, Constantinople 1907, s. 7. Bazı resmî Osmanlı okul cetvellerinde verilen bilgi ise sadece Süveydiye'deki ruhsatsız kız/erkek (zükur ve inas) okullarının mevcudiyetiyle ilgilidir. Bu kayıtlarda, öğrencilerin Nusayri olduğu bilgisi dikkat çekicidir. Bk. 27 Zilhicce 1320 (4 Mart 1903), BOA. Yıldız, Sadaret Resmi Maruzat (Y. A. RES) 122-88; BOA. Yıldız, Perakende Maarif (Y. PRK. MF) 4-66; Alan, *age.*, s. 285-286.

Diğer taraftan aşağıda işleyeceğimiz üzere, Osmanlı resmî kayıtlarında geçen Ahmet ve İsmail isimli şahıslardan yola çıkılırsa, RPCNA'nın 1902 tarihli yılığında da Süveydiye'deki benzer iki isme tesadüf edilmesi, bu okulla ile bahsi geçen cemiyet arasında bir bağlantı kurulabilmesi açısından göz önünde bulundurulabilir. Olive Trees, February, May/1902, s. 41, 152-153; BOA. Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR) 324-113.

117 BOA. Yıldız, Perakende Umumi (Y. PRK. UM) 44-96; ayrıca bk. Uyanık, "Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı'nın Müslüman Çocukları (1865-1908)", s. 9.

118 "zükur ve inasa mahsusı büyücek bir Amerikan mektebinin memurin-i mülkiye ve askeriyyeden hâli bulunan karye-i mezkurenin cesamet ve mikdar-ı nüfusuyla münasib olmadığı cihetle nezaretsiz birağılması mahzurdan salim olmayacağı...". 4 ve 9 Mart 1900 tarihli yazılar için bk. BOA. BEO. 1450-108706; BOA. Dahiliye Mektubi (DH. MKT) 2315-82. Bu bahisle ilişkili ayrıca bk. 27 Mart 1319 (9 Nisan 1903), BOA. DH. ŞFR. 304-126.

daha evvel Nusayri ahalisinden olup din değiştiren İsmail ve Ahmet adında iki kişi daha burada vazifeliydi. Bunlardan İsmail, daha evvel eğitimini tamamlamak için Amerika'ya gitmiş, Ahmet de misyoner okulunda eğitim görüp Hristiyan olmuştu. Bu durumdan hareketle Vali, *...firak-ı İslamiyeden ma'dud ve fakat pek cahil ve akaid-i İslamiyeye lüzumu derecesinde gayr-ı vakıf...*¹¹⁹ bulunduğunu söylediği Nusayrilerin Hristiyanlaştırılmasının siyasi açıdan yaratabileceği sakıncalar bakımından yeniden resmi yaklaşımı yansıtmış oluyordu. Bu sebeple Sünni ve Nusayri ahalisinden hiç kimsenin öğrenci olarak misyoner okuluna dahil olmasına izin verilmemesi ve bahsi geçen okulun denetlenmesi gereğini vurguluyordu.

Yukarıdan anlaşıldığı üzere, her ne kadar Nusayrilerin İslam dairesi içerisinde olduğu belirtilse de resmi Osmanlı söylem ve algısında onların 'sorunlu' bir inanç anlayışına mensup oldukları yaklaşımı hakimdir. Bunun ise muhtemelen, onların din değiştirebilmeleri ihtimaline zemin yaratabildiğine yönelik resmi kanaati etkilediği düşünülebilir. Bu nedenle misyonerlerin bu ahali üzerindeki Hristiyanlaştırma tasavvurları ve bu bağlamda, siyasi açıdan açığa çıkan sakıncalar meselenin daha etkili ve kalıcı yollarla çözülmesi gereğini doğurmuştur. Bu maksatla Nusayrilerin yaşadıkları yerlerde devlet okullarının açılmasına yönelik çalışmalar bu politikanın en somut unsurlarından biri olmuştur. Bu sayede, Osmanlı tebaası olan Nusayrilerin bu resmi eğitim kurumlarında verilecek eğitimle, evvela resmi İslam (Hanefi) mezhebinin tanımları ve elbette devlete olan bağlılıklarının da güçlendirilmesine yönelik imkânın temini amaçlanmıştır¹²⁰.

¹¹⁹ BOA. DH. ŞFR. 324-113; BOA. DH. TMİK. M. 168-7; yine bk. 23 Mart 1320 (5 Nisan 1904), BOA. Y. MTV. 259-28. Bu dosyalardaki farklı tarihlere ait yazışmalarda, bahsi geçen çocuklar için önce dokuz Nusayri bir Sünni öğrenci bilgisi verilmişken, sonraki tarihlerdeki malumatta tamamen Nusayri çocuklar denilmiştir. Diğer bir husus sayıdaki muğlaklıktır. Zira Rum ve Ermeni çocuklarıyla beraber toplamda 70 öğrencinin olduğu söylenen bu mekteplerde, Nusayri çocuklar için yukarıdaki rakamlardan farklı olarak, sonraki yazışmalarda *on kadar zükur ve ol nisbetde inas* öğrencinin mevcut olduğu bilgisi geçmektedir.

¹²⁰ Genel olarak bk. Deringil, "II. Abdülhamid Döneminde Devletin Kamusal İmajının Dönüşümü: İdeolojik Meseleler ve Tepkiler (1876-1908)", s. 113-116; Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 73, 113-114; Baktıaya, *age.*, s. 138-139, 153, 161-162; Kiremit, *Lazkiye...*, s. 293-296; İlker Kiremit, "Osmanlı'nın Nusayri Algısı", Basılmış Özet, *Türk Sosyal Bilimler Derneği 16. Sosyal Bilimler Kongresi*, 2019, s. 69-70; Sacit Uğuz, "İhtida/Tashih-i İtikad ve Takiye Tartışmaları Altında Osmanlı'nın Son Döneminde Nusayriler", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 2/S. 16, 2019, s. 784, 787-790. Bu bahse örnek olarak, Halep'ten Naib Mehmet Zühdi'nin merkeze gönderdiği 2 Ocak 1899 tarihli yazısında, Süveydiye Nusayrilerin Levşiy'e'deki Amerikan okuluna gitmesi ve yine başka bir misal örnek üzerinden *akaid-i ehl-i Sünnet ve erkan-ı din-i mübini talim itmeleri* gereğini paylaşıyordu. BOA. Y. PRK. UM. 44-96; ayrıca bk. Bilgili vd., *age.*, s. 157.

Üstelik iktidarın kabul ettiği inanç esasları dairesine müdahil olmaya yönelik onlardan gelen talepler Osmanlı yönetimiyle Nusayriler arasındaki ilişkilere yeni bir alan açmıştır¹²¹.

19. yüzyılın sonlarında, bahsi geçen gelişmeler ve devletin tasavvur edilen siyasası gereğince başta Lazkiye çevresi olmak üzere Nusayri ahalisinin yaşadığı Antakya gibi bölgelerde okulların açılması ve Nusayrilere resmî usullerle eğitim verilmesi çalışmalarına başlanmıştır¹²². Öyle ki RPCNA mensupları, yaşanan bu gelişmeyi, *İncil (ve ilmi hal)'in yerini Kuran'ın alması*¹²³ şeklinde değerlendirmişlerdir. Bayan Cunningham da, 6 Şubat 1899 tarihli malumatında üzüntüsünü belirtirken, yönetimin Nusayri çocuklarına inancı öğretecek Müslüman öğretmenlerin artık oralarda bulunduğundan bahsetmiştir. Fakat yaşanan süreci ‘fırtına’ teşbihiyle izah ederken, çocukların yeniden okula döneceğinin temennisini de eklemiştir¹²⁴. Diğer taraftan, yönetimin Nusayriler için yapmaya başladığı okulların Süveydiye bölgesindeki örneklerden biri *Mışrakiye Köyü*’nde idi. 1896 yılına ait bir kayıta, öğretmen tayini bahsinden hareketle, bu ahali için Antakya’nın Köprübaşı Köyü’nün yanı sıra Telil Hanbelas ve Yakto denilen yerlerde kurulan okullardan birinin de adı geçen yerde açıldığı anlaşılmaktadır¹²⁵. 1899’a geldiğindeyse bu sefer, *Żeytuniye*

121 Nusayrilerin bilhassa camilere girmek istemeleriyle ilişkili talepleri ve buna müteakip temayülleri pragmatik nedenlerle ilişkilendirilerek takiye yapıları düşünülebilir. Genel olarak bu bahis ve ayrıntıyla ilişkili bk. Kiremit, “İnanç ve Tarihte Nusayriler (Arap Alevileri) Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, s. 723-725, 727; Kiremit, *Lazkiye...*, s. 295-298, 212-213; Mertcan, *age.*, s. 101-102; Talhamy, *agm.*, s. 232; Tozlu, *agm.*, s. 83-89. Diğer bir husus, Antakya örneğinde görüldüğü üzere, Nusayrilerin camilere girme talepleri yüzyılın ortalarına denk gelen daha erken yıllara gidebilmekteydi. Bk. Uğuz, *agm.*, s. 784-785.

122 Geniş olarak bk. Kiremit, *Lazkiye...*, s. 294-313; Georgeon, *age.*, s. 378-380; resmi yazışmalar için bk. Bilgili vd., *age.*; Talhamy, *agm.*, s. 230-231.

123 RPC, July-August/1894, s. 292.

124 Olive Trees, April/1899, s. 107.

125 1 Cemaziyelevvel 1314-26 Eylül 1312 (8 Ekim 1896), BOA. Maarif, Mektubi (MF. MKT) 348-60. Vilayet yıllıklarına göre Mışrakiye, Süveydiye Nahiyesine bağlıdır. Ayrıyetten Telil Hanbelas ile Yakto köyleri ise Karamurt ve Harbiye Nahiyeleleri dahilindedir. Bk. HVS, 1321, s. 288-289; HVS, 1323, s. 313-314.

Bunun yanında başka kayıtlardan, Mışrakiye’nin dışında Levşiye, Mağayrun gibi Süveydiye idaresine bağlı köylerde de okullara rastlanılmaktadır. Ancak bunlarla, konumuzla bağlantılı doğrudan ilişkilendirme yapabileceğimiz bir bilgiyle karşılaşamadık. 29 Rebiyülevvel 1313-6 Eylül 1311 (19 Eylül 1895), BOA. MF. MKT. 275-7; 1 Zilkade 1313 (14 Nisan 1896), BOA. MF. MKT. 288-39. Diğer taraftan Nusayri nüfusunun mevcudiyeti itibarıyla, Tozlu, buradaki okulları da bu ahaliyle ilişkilendirmiştir. Bk. Tozlu, *agm.*, s. 85, 96-98.

Köyü'nde bir okulun açılması gereği gündem olmuştur¹²⁶. Vali Raif Paşa'nın merkeze gönderdiği telgrafta, yine Amerikan okulunda bulunan Nusayri çocuklarının buradan alınmasına çalıştıklarını belirtirken, bir okulun açılması lüzumuna da izahat getirmiştir. Bununla beraber Vali, hem Müslüman hem de Nusayri çocuklarının yabancı mekteplere gitmelerinin önlenmesinin sadece okul kurarak sağlanamayacağına dikkat çekmiştir. Açılan okullara devamın mecburi tutulması ve ayrıca denetim yapılması gereğince gezici müfettişin vazifelendirilmesi lüzumunu eklemiştir. Bir süre sonra ise Ahmet Hamdi Efendi adlı bir müfettiş, İskenderun ve Antakya'daki okulları denetlemek üzere görevlendirilmiştir¹²⁷. Diğer taraftan, aslında valinin dikkat çektiği hassasiyetin önemi, geçen zaman sonrasındaki gelişmelerle kendini göstermiştir. Öyle ki 1911 Mayıs'ında, Halep Maarif Müdürü'nün merkeze gönderdiği yazıda, Antakya'daki köylerde bulunan Nusayrilerin *tenvir-i efkarı ile bazı misyonerlerin ifşalatından kurtarılmaları*¹²⁸ hususunda açılmış okulların mülki memurların etkisiyle kapalı kaldıklarını bildirmiştir. Nusayrilerle ilgili bu durumun zaman kaybedilmeden çözülmesi ve bu okulların yeniden açılması gereği de dile getirilmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi, hükümetin bu müdahaleleri elbette bölgedeki misyoner çalışmalarına etkide bulunmuştur¹²⁹. Bununla beraber cemiyet, Süveydiye'deki faaliyetlerini bir süre daha devam ettirmiştir¹³⁰. Diğer taraftan 1914 sıralarında,

126 İcra edilen çalışmalar kapsamında, ihtida ettiği kabul edilen Nusayrilerden Hristiyanlığa girenlerin (tanassur) olduğuna yönelik duyum üzerine, Nusayri çocuklarının Amerikan okullarından alınması bahsiyle, Hızırbeş Köyü'ndeki mektebe yakın olduğu belirtilen Zeytuniye'deki Müslüman çocuklar için çare olarak mektep inşası gereği belirtilmiştir. BOA. MKT. MF. 437-33; Bilgili vd., *age.*, s. 329. Diğer taraftan, RPCNA'dan J. Boggs Dodds'un 1895 tarihli malumatında hükümetin, onların bölgesinde, Nusayriler için açtığı ve 120 öğrencinin alındığı okulun kapandığı bilgisini vermiştir. Bu ise, bahsi geçen köyde, 1899 tarihinden önce de bir devlet okulunun varlığına kanaat verebilmektedir. Bk. HMN, June-July/1895, s. 136.

127 9 Şubat 1314 (21 Şubat 1899), 21 Rebiyülahir 1317-16 Ağustos 1315 (29 Ağustos 1899) tarihli yazılara bk. BOA. MKT. MF. 437-33; Bilgili vd., *age.*, s. 329; Tozlu, *agm.*, s. 101.

128 BOA. Maarif, Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT) 320-32.

129 Ancak RPCNA cenahından bakıldığında, Nusayri çocuklarının bu okullarla temaslarının halen sürdüğünü ilişkili malumat verilmiştir. Olive Trees, July/1899, s. 211; Olive Trees, April/1902, s. 117, 199; Öyle ki 1910 tarihli kayıta 170 civarında Fellah/Nusayri ile Müslüman ve Rum Ortodokslardan katılımın olduğu belirtilmiştir. Olive Trees, November/1910, s. 249. Diğer taraftan misal, Dr. Balph eserinde, Lazkiye'de Nusayriler arasındaki faaliyetlerin yeniden kurulmasına yönelik teşebbüslerde yaşanan dalgalanmaları ve olumsuz neticeleri yansıtabilmiştir. Bk. Balph, *age.*, s. 107, 137, 144-145.

130 Kayıtlarda rastladığımız malumattan hareketle, bk. Olive Trees, May/1908, s. 104, 130, 132, 138, 140-141; Dr. J. M. Balph'ın 8 Aralık 1908 raporu için bk. Olive Trees, February/1909, s. 31, aynı yılının March ve July kayıtları için bk. s. 57, 158-159.

cemiyetin Zeytuniye'deki malum binalarıyla ilgili resmi kayıtların gözden geçirilmesi ve vergiden muaf edilmesi yönünde Amerikan sefaretinden talep gelmiştir¹³¹. Bu vesileyle Süveydiye'deki idari amirin verdiği malumattan, kız okulunun faaliyet dışı bir vaziyette bulunduğu bilgisi, buradaki vaziyeti yansıtmaya açısından önem arz etmiştir¹³². Dahası, 1919'a gelindiğinde, cemiyet kayıtlarından birisindeki gözlem raporundan da görüldüğü üzere, Süveydiye'deki cemiyet binalarının oldukça bakımsız ve âdeta eski işlevini yitirmiş bir hâle geldiği anlaşılmaktadır¹³³. Yanı sıra bu merkezin, daha önce zikrettiğimiz, Antakya'daki misyonerlere (İrish and Scotch Board'a) devredilmesi düşüncesi bu sıralarda akıllardaydı¹³⁴. Nihayetinde, 1923 yılında bu transfer resmen yapılmış¹³⁵ ve burası, sonrasında, bahsi geçen yeni cemiyetle anılmaya başlanmıştır¹³⁶. Bu gelişme ise uzun yıllardan beri Süveydiye'de varlık gösteren RPCNA'nın buradaki tarihi kapanışının göstergesi olmuştur.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Süveydiye, Protestan misyonerlerin ilgi gösterdiği ve yönetimle çekişmelerin yaşandığı bölgelerden birisi olmuştur. Bugün 'geçmişin sadece bir kısmını' günümüze ulaştırabilen tarihî bina, uzun soluklu

131 BOA. BEO. 4301-322524; BOA. Hariciye, İstişare Odası (HR. HMS. İSO) 86-15.

132 Özetle, kız mektebinin açık olmaması, çanın olduğu binadaki kilisenin kaydının bulunmaması ve benzer hususlar resmi tescil işlemi açısından sorun teşkil edebilmiştir. İlgili detay ve muhtelif yazışmalar için bk. BOA. HR. HMS. İSO. 86-15.

133 Kaptan Samuel Edgar'ın 27 Şubat raporu için bk. Olive Trees, June/1919, s. 402. Buna rağmen, 1922 tarihli kayıta Süveydiye'deki iki okulda 98 öğrencinin olduğu bilgisi verilmiştir. Olive Trees, June/1922, s. 89. Ancak bunun, 'kayıtlı öğrenci bilgisine karşılık geldiği kanaatindeyiz.

134 Bk. Olive Trees, June/1920, s. 124; Olive Trees, July/1922, s. 107.

135 31 Ekim sayısı için bk. The Cristian Nation, Vo. 78/1923, s. 1. Ulaştığımız malumata bakılırsa, geçen zaman içerisinde bu binaların kullanım fonksiyonlarında değişikliğin yaşandığı düşünülebilir. Zira RPCNA'nın kız okulu olarak kullandığı, hali hazırdaki binanın yatakhane, yemekhane gibi bir işlev kazanması, daha yukarıdaki yapının ise okul binası olduğuyula ilgili malumat bunu desteklemektedir. Kaynak: Mişel Atik (d. 1956), Samandağ; ayrıca bk. Zubari, *age.*, s. 63. Daha yakın bir dönemde ise bu binalar, Arapça kursunun yanı sıra ipek böceği üretimine dönük bir mekân olmuştur. Kaynak: Barbara Yazırhoğlu (d. 1934), Samandağ. Daha önemlisi, misyonerlik faaliyetlerine katılmış olan Muallim Ahmet'in torunu olan Suphi Karaçay'ın oğlu, 1947 Samandağ doğumlu Sami Karaçay, 30 yıl boyunca şuan ki binanın ikinci katında yaşadıklarını belirtmiştir.

136 1936'lara kadar uzanan bilgi için bk. McFarland, *age.*, s. 77, 80. Ancak bilgi ve süreç açısından bir bağlantı boşluğu yaratabilecek dikkat çekici örnek, daha üst kısımdaki erkek okulu binasının, I. Dünya Harbi'nden sonra Fransızların kontrolüne girmesiyle ilgilidir. Araştırma bilgisine göre, Fransızlar burayı okul olarak kullanmış ve bu yüzden bahsi geçen yapı onların adıyla anılmıştır. Bk. Çelik, *age.*, s. 259.

misyonerlik faaliyetlerinin bölgedeki izlerini taşıması itibarıyla önem kazanmaktadır. Süveydiye'deki misyonerlik çalışmaları ve bunun somut izlerini taşıyan tarihi mekânla ilişkili, daha sistematik ve ayrıntıya yer verilen bu araştırmayla, bölge tarihine katkı sunulabildiği umulmaktadır. Üstelik muhtelif kaynakların değerlendirilmesiyle ortaya çıkan yeni verilerin yanı sıra temin edilen görsel öğelerin de çalışmaya katılması, konuyla ilgili bilgi unsurlarını çeşitlendirmiştir.

Diğer taraftan, bu çalışmaya başlarken dikkati çeken ilk husus, yukarıda bahsedilen tarihi binanın neden 'İngiliz Okulu' olarak anılmasıdır. Akla önce Yatesler gelse de, bu ikna edici bir neden oluşturamamaktadır. Zira RPCNA'nın bölgedeki uzun süreli varlığı ve yaratabileceği etkiler günümüze daha yakın bir zaman kesitinde işlemiştir. Netice itibarıyla bu ismin, son olarak bahsedilen ve buradaki misyon merkezinin denetimini üstlenen Antakya'daki İskoç-İrlanda Kilisesi cemiyetinden hareketle ortaya çıktığı ihtimaline kaniyiz¹³⁷.

Süveydiye'de misyonerliğe zemin yaratan Yateslerin, aslında 'yumuşak bir geçiş' sonrasında mirasını devralan Amerikan cemiyeti RPCNA, uzun bir zaman sürecinde bölgede varlık göstermeye çalışmıştır. Özellikle RPCNA, buradaki çalışmaları daha kurumsal düzeye yükseltmeye ve yerel ahali arasındaki etkisini genişletmeye gayret etmiştir. Genel olarak bakıldığında, Protestan misyonerlerinin bölgede süregelen çalışmalarında, eğitim en işlevsel bir fonksiyona sahip olmuştur. Ancak bunun dışındaki diğer yöntem ve enstrümanlar da devreye sokularak misyonerlik programlarında somut bir gelişme görmek istemişlerdir. Buna karşın, diğer cemaatler, Osmanlı yönetimi de kendi egemenlik haklarına yönelik oluşan sakıncalar üzerinden, imparatorluk genelinde işleyen siyasetle burada da misyonerlerin karşısına çıkmıştır. Misyonerlerin özellikle Nusayrı ahalisi üzerindeki tasavvurları, Osmanlı'nın misyonerlere karşı siyasetinin bölgedeki yansımasının başat mevzusu olduğu görülmektedir.

Protestan misyonerlerinin, uzun yılları kapsayan bir süreçte Süveydiye'deki mevcudiyetleri, siyasi olduğu kadar elbette kurulan ilişkiler ağıyla bölgede sosyal etki yarattığını tahmin etmek zor değildir. Fakat bu çalışmalarıyla, bölge ahali arasında hedeflenen inanç dönüşümünün yaratılmasında başarısız kaldıkları söylenebilir¹³⁸.

¹³⁷ Mişel Atik (d. 1956, Samandağ)'ın belirttiği üzere, yukarıdaki binanın/okulun tavanındaki döşeme taşlarında "Made in England" yazılıydı. Bu bahisle ilgili, belki de bu küçük örnek dahi etki etmiş olabilir.

¹³⁸ Öyle ki bugün sadece, cemiyete dahil olmuş Muallim Ahmet'in ailesinin Protestan mezhebine mensubiyeti sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Yaptığımız görüşmelerde başka bir örneğin mevcudiyeti gösterilmemiştir. Bk. Sami Karaçay (d. 1947), Samandağ; Yusuf Yazırhoğlu (d. 1933), Samandağ; Mişel Atik (d. 1956), Samandağ.

KAYNAKLAR**Arşiv Kaynakları****Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA)**

BCA. 189-3-2; 195-31-20.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO): 1450-108706; 411-30808; 4301-322524.

Dahiliye Mektubi (DH. MKT): 2315-82.

Dahiliye, Şifre Kalemî (DH. ŞFR): 304-126; 324-113.

Dahiliye, Tesri-i Muamelat Komisyonu (DH. TMIK. M): 150-7; 168-7.

Hariciye, İstişare Odası (HR. HMS. İSO): 86-15.

İrade, Şura-yı Devlet İ. ŞD): 65-3794.

Maarif, Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî (ME. İBT): 320-32.

Maarif, Mektubi (ME. MKT): 275-7; 288-39; 348-60; 437-33.

Yıldız, Mütenevvi (Y. MTV): 259-28.

Yıldız, Perakende Askeri (Y. PRK. ASK): 133-9.

Yıldız, Perakende Maarif (Y. PRK. MF): 4-46; 437-33.

Yıldız, Perakende Umumi (Y. PRK. UM): 44-96.

Yıldız, Sadaret Resmi Maruzat (Y. A. RES): 122-88.

Görüşmeler

Barbara Yazırhoğlu (d. 1934), Samandağ.

Mişel Atik (d. 1956), Samandağ.

Sami Karaçay (d. 1947), Samandağ.

Yusuf Yazırhoğlu (d. 1933), Samandağ.

Salnameler ve Basın Arşivi

Halep Vilayet Salnameleri (HVS): 1285 (2. Defa); 1289 (6. Defa); 1290 (7. Defa); 1306 (17. Defa); 1320 (30. Defa); 1321 (31. Defa); 1322 (32. Defa); 1323 (33. Sene).

Pall Mall Gazette, Monday 29 April, 1872, s. 8.

The New York Herald, Wednesday Morning, May 24, 1843, s. 2.

The Times, New Bloomfield, Pa, June 4, 1872, s. 8.

RPCNA Kayıtları

The Christian Nation: Volume 19/1893, Volume 44/1906, Volume 45/1906, Volume 78/1923.

Herald of Mission News (HMN): 1887, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897.

Minutes of The Synod of The Reformed Presbyterian Church of North America (Minutes): 1876, 1884, 1893, 1894, 1895, 1896, 1898; 1909.

Olive Trees: 1898, 1899, 1901, 1902, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1919, 1920, 1922.

Our Banner: 1874, 1875, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1885, 1888, 1890, 1893.

The Reformed Presbyterian: 1859, 1860, 1861.

The Reformed Presbyterian and Covenanter (RPC): 1874, 1875, 1876, 1879, 1880, 1884, 1886, 1887, 1891, 1894.

The Missionary Herald Kayıtları

1839, 1841, 1847, 1866.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akgün Karal, Seçil, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mormon Misyonerler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Alan, Gülbadi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005.

Alumni Cantabrigienses, A Biographical List of All Known Students, Graduates and Holders of Office at the University of Cambridge, from the Earliest Times to 1900, Compiled by J. A. Venn, Part II, From 1752 to 1900, Volume VI, At The University Press, Cambridge 1954.

Aslan, Cahit, *Fellahlar'ın Sosyolojisi, Arapuşakları, Nusayriler, Hasibiler, Kılaziler, Haydariler, Arap Alevileri*, Karahan Kitabevi, Adana 2015.

Baktıaya, Adil, *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu, Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Balph, James McKinnis, *Fifty Years of Mission Work in Syria*, Syria-Latakia 1913.

Barker, John, *Syria and Egypt under The Last Five Sultans of Turkey: Being Experiences, During Fifty Years, Of Mr. Consul-General Barker*, Chiefly from His Letters and Journal, Edited by His Son, Edward B. B. Barker, In Two Volumes, Vol. II., Samuel Tinsley, London 1876.

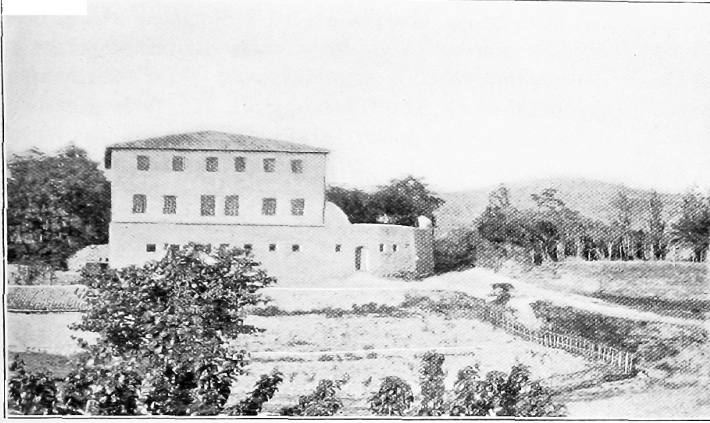
- Bulut, Faik, *Ortadoğu'nun Solan Renkleri, Bedeviler, Çerkesler, Nusayriler, Dürziler, Yezidiler*, Berfin Yayınları, İstanbul 2003.
- Çelik, Cahit, *Çağlar İçinde Samandağ, Süveydiye, Seleucia*, Liman Yayıncılık, Ankara 2019.
- Darkot, Besim, "Süveydiye", *İslâm Ansiklopedisi*, C 11 (Suğd-Tarika), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 253-255.
- Demir, Yaşar, *Fransa'nın Yakındoğu Politikaları, Suriye ve Hatay*, Mostar, İstanbul 2013.
- Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- Deringil, Selim, "II. Abdülhamid Döneminde Devletin Kamusal İmajının Dönüşümü: İdeolojik Meseleler ve Tepkiler (1876-1908)", *Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, çev. Uğur Peçe, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 111-139.
- Edgar, Willam J., *History of the Reformed Presbyterian Church of North America 1871-1920, Living by Its Covenant of 1871*, Crown&Covenant Publication, Pittsburgh 2019.
- Glasgow, W. Melancthon, *History of The Reformed Presbyterian Church in America: With Sketches of All Her Ministry, Congregations, Mission, Institutions, Publications, Etc., and Embellished with over Fifty Portraits and Engravings*, Hill&Harvey, Publishers, Baltimore 1888.
- Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Halm, H., "Nusayriyya", *The Encyclopaedia of İslam*, New Edition, Vol. VIII (Ned-Sam), E. J. Brill, Leiden 1995, s. 145-148.
- Kass, Amalie M., "The Syrian Medical Aid Association: British Philanthropy in The Near East", *Medical History*, 31, 1987, s. 143-159. (<https://doi.org/10.1017/S0025727300046548>).
- Kiremit, İlker, "İnanç ve Tarihte Nusayriler (Arap Alevileri) Üzerine Genel Bir Değerlendirme" (Bildiri), *Bingöl Üniversitesi Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*, 03-05 Ekim 2013, Bingöl 2014, s. 712-730.
- Kiremit, İlker, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Sancağı: Lazkiye (1864-1918)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.

- Kiremit, İlker, “Osmanlı’nın Nusayri Algısı”, Basılmış Özet Kısım, *Türk Sosyal Bilimler Derneği 16. Sosyal Bilimler Kongresi*, Ankara 2019.
- Kocabaşoğlu, Uygur, *Anadolu’daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- Köker, Osman, “Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri”, *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu’ndan Kartpostallarla Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri*, ed. Osman Köker, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 8-23.
- List of American Educational, Religious and Charitable Institutions in The Ottoman Empire*, Ferbruary, Printed by H. Matteosian. Constantinople 1903.
- Mertcan, Hakan, *Türk Modernleşmesinde Arap Aleviler (Tarih Kimlik Siyaset)*, Karahan Kitabevi, Adana 2013.
- Mcfarland, A. J., *Eight Decades in Syria, Published by The Board of Foreign Mission of The Reformed Presbyterian Church in North America*, Printed and Distributed by The Publication Board, Covenanter Witness, Topeka 1937.
- Nusayriler, Tarih, İnanç, Edebiyat ve Kaynakça*, haz. Selahattin Tozlu-Naim Ürkmez, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.
- Official List of American Religious, Educational, Religious and Charitable Institutions in The Ottoman Empire*, May 17, Printed by H. Matteosian, Constantinople 1907.
- Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik (1745-1920)*, haz. Ali Sinan Bilgili-Selahattin Tozlu-Uğur Akbulut-Naim Ürkmez, Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara 2010.
- Ortaylı, İlber, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2014, s. 312-332.
- Richter, Julius D. D., *A History of Protestant Missions in The Near East*, Fleming H. Revell Company, New York vd. 1910.
- Shemmassian, Vahram Leon, *The Armenian Villagers of Musa Dag: A Historical-Ethnographic Study, 1840-1915*, Ph. D. Thesis (UMI Number: 9634310), University of California, Los Angeles 1996.
- Talhamy, Yvette, “American Protestant Missionary Activity among the Nusayris (Alawis) in Syria in the Nineteenth Century”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 47/No. 2, March 2011, s. 215-236.
- The Encyclopaedia of Missions*, Descriptive, Historical, Biographical, Statistical, Vol. II, Edited by Rev. Edwin Munsell Bliss, Funk&Wagnalls, The United States 1891.

- Thompson, F. Owen, *Sketches of The Ministers of The Reformed Presbyterian Church of North America, From 1888 to 1930*, Iowa 1930.
- Tibawi, A.L., *American Interests in Syria 1800-1901, A Study of Educational, Literary and Religious Work*, Clarendon Press, Oxford 1966.
- Tozlu, Selahattin, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrîleri (19. Yüzyıl)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 54/Bahar, Ankara 2010, s. 79-110.
- Türkyılmaz, Zeynep, *Anxieties of Conversion Missionaries, State and Heterodox Communities in The Late Ottoman Empire*, A Dissertation Submitted in Partial Satisfaction of The Requirements for The Degree Doctor of Philosophy in History, University of California, Los Angeles 2009.
- Uğuz, Sacit, “İhtida/Tashihi-i İtikad ve Takiye Tartışmaları Altında Osmanlı’nın Son Döneminde Nusayrîler”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 2/S.16 2019, s. 777-802. doi: 10.33437/ksusbd.582846.
- Uyanık, Ercan, “II. Abdülhamit ile Amerikan Protestan Misyonerlerinin Eğitim Mücadelesi: Amerika’ya Kaçırılan Nusayrı Kızlar”, *Kebikeç*, S. 37, 2014, s. 35-56.(<https://kebikecdergi.org/sayilar/sayi-37-icindekiler-2/>).
- Uyanık, Ercan, “Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı’nın Müslüman Çocukları (1865-1908)”, *Diyaletolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, S.14/Bahar, 2017, s. 1-29.
- (https://diyaletologcom/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=1745610000_ERCAN%20UYANIK1.pdf&key=37160).
- Yates, William Holt M. D., *The Modern History and Condition of Egypt, Its Climate Diseases and Capabilities*, Exhibited in A Personal Narrative of Travel in That Country, Vol. II., Smith, Elder and Co., 65, Cornhill, London 1843.
- Zubari, İsmail, *Samandağ, Al-Mina, Seleucia Pieria, Süveydiye*, Samandağ 21. Yüzyıl Derneği Yayınları, Samandağ 1998.

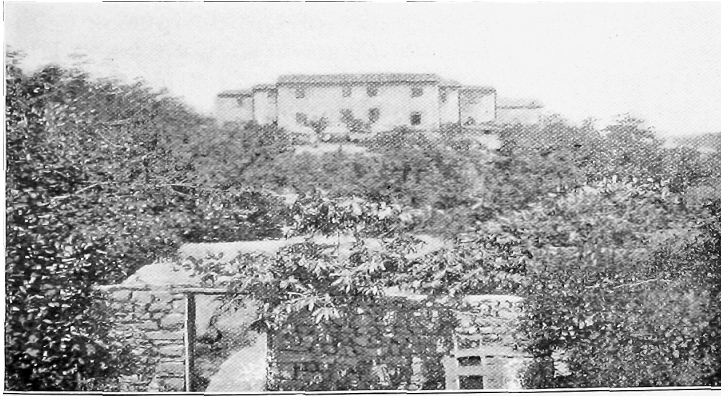
İnternet Kaynakları

<http://www.childrenshomes.org.uk/ParsonsGreen5LFPRI/>(14. 11. 2021).

EKLER

Miss Cunningham's House—South View.

Ek 1: Cunningham'ın Evi. HMN, December/1896, s. 227.

Home of Rev. J. Boggs Dodds and Boys' School.

Ek 2: J. Boggs Dodds'un Evi ve Erkek Okulu. HMN, December/1896, s. 225. Yakın zamanda yaptığımız incelemelerde bu binadan çok az izlerin kaldığını gördük. Üstelik aynı alanda, harap olmuş bir Protestan mezarlığın olduğu bilgisine de ulaştık. 1956 Samandağ doğumlu Mişel Atik, bu tarihi yapıda, çocukluğunda kendisinin de takip ettiği, Muallim Ahmet'in Protestan olan eşi Meryem Hanım tarafından Arapça kursunun verildiğini belirtmiştir. Sonrasında binanın 12 Eylül (1980) askerî yönetimine müteakip, daha evvel Samandağ'da Mal Müdürü vazifesinde bulunan, belediye başkanının idaresi döneminde yıkılan eski binalar arasında buranın da olduğunu söylemiştir.

Ek 3: Yukarı ve Aşağı Evler şeklinde anılan misyon binaları. Tepedeki erkek okulu, daha aşağıdaki bina, Cunningham'ın evi ve kız yatılı okulu işlevine sahipti.
Olive Trees, August/1901, s. 239.

Ek 4: Bugün, 'İngiliz Protestan Okulu' şeklinde anılan ve aslında, yukarıda da görüldüğü üzere, kız okulu olduğu anlaşılan binanın şimdiki hâli. Resim bize aittir. Binanın benzer resimleri için ayrıca bk. Çelik, *age.*, s. 258-261; Zubari, *age.*, s. 63.

Ek 5: Nusayri (Fellah) ve Hristiyan kökenli erkek okulu öğrencileri.
Olive Trees, August/1901, s. 237.

Ek 6: Kız okulunun öğrencileri. Olive Trees, September/1902, s. 262.